

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВПЛИВУ
ВЕРБАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ПРОЦЕС ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ**

Виконав: студент II курсу,
групи 8.0530
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Обискалов Іван Сергійович
Керівник: к.психол.н., доцент кафедри
психології Малина О. Г.
Рецензент: д.психол.н., професор,
професор кафедри психології
Шевченко Н.Ф.

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2021 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Обискалову Івану Сергійовичу

1. Тема роботи Психологічна характеристика впливу вербального інтелекту на процес прийняття рішення

керівник роботи Малина О.Г. к.психол.н., доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «30» липня 2021 року № 1136-з

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психологічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки провести теоретичний аналіз проблеми процесу прийняття рішення; розглянути процес прийняття рішення в контексті сучасного розуміння феномена суб'єктивного переживання досвіду; з'ясувати функціональну роль вербального інтелекту як інструменту суб'єктивного переживання досвіду в процесі прийняття рішення; визначити і емпірично обґрунтувати психологічну характеристику впливу вербального інтелекту на процес прийняття рішення.

5. Перелік графічного матеріалу: 13 рисунків та 5 таблиць.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Малина О.Г., доцент		
Розділ 1	Малина О.Г., доцент		
Розділ 2	Малина О.Г., доцент		
Висновки	Малина О.Г., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2021 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2021 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2021 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-липень 2021 р.	Виконано
5	Написання висновків	жовтень 2021 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2021 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2021 р.	Виконано

Студент _____ І.С. Обискалов

Керівник роботи _____ О.Г. Малина

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 80 сторінок, 13 рисунків, 5 таблиць, 58 джерел (14 з них іноземною мовою), 1 додаток.

Об'єкт: процес прийняття рішення.

Предмет: психологічна характеристика впливу вербального інтелекту на процес прийняття рішення.

Мета: надати теоретично обґрунтовану і емпірично підтверджену психологічну характеристику впливу вербального інтелекту на процес прийняття рішення.

Гіпотеза: процес прийняття рішення – є складно організованим, системним і багатокомпонентним динамічним феноменом, усвідомлений блок якого безпосередньо представлений у суб'єктивному переживанні досвіду. Через те, що механізмами суб'єктивного переживання досвіду виступають рефлексія і усвідомлення, вербальний інтелект людини можна розглядати його інструментом, рівень розвитку якого визначає повноту і ясність суб'єктивного переживання досвіду і, зрештою, ефективність прийняття рішення. Тому передбачаємо, що ефективність процесу прийняття рішення буде мати прямо пропорційну залежність від рівня розвитку вербального інтелекту. Низький рівень розвитку вербального інтелекту розширює зону невизначеності при конкретизації і вирішенні завдань, утруднює процес прийняття рішення і таким чином, підвищує тривожність і рівень поточної невротизації особистості.

Методи дослідження: теоретичні: теоретичний аналіз та систематизація наукових джерел, порівняння та узагальнення досліджень з проблеми; емпіричні: тестування, проблемні завдання, опитувальники; методи математичної обробки даних.

Наукова новизна роботи полягає у обґрунтування психологічної структури суб'єктивного переживання досвіду в процесі прийняття рішення;

з'ясовано вплив і надано психологічну характеристику вербального інтелекту як інструменту суб'єктивного переживання досвіду в процесі прийняття рішення; емпірично підтверджено зв'язок рівня розвитку вербального інтелекту з ефективністю процесу прийняття рішення та з'ясовано особливості повсякденного усвідомлення та невротизації у осіб з різним рівнем розвитку вербального інтелекту.

Отримані в результаті дослідження, можуть застосовуватися у практичній діяльності соціальних психологів, організаційних психологів та психологів праці, кримінальних психологів, клінічних психологів та психотерапевтів.

ВЕРБАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ, ПРОЦЕС ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ,
СУБ'ЄКТИВНЕ ПЕРЕЖИВАННЯ ДОСВІДУ, УСВІДОМЛЕННЯ,
РЕФЛЕКСІЯ.

SUMMARY

Obyskalov I. S. Psychological characteristics of the influence of verbal intelligence on the decision-making process.

The qualifying work consists of Introduction, 2 Chapters, Conclusion, References (58 items, 14 of foreign origin), 1 appendix on 11 pages. The qualifying work volume is 92 pages long, 80 of them – main text. There are 5 tables and 13 illustrations.

The research object: the decision-making process.

The research subject: psychological characteristics of the influence of verbal intelligence on the decision-making process.

The research goal: to provide a theoretically sound and empirically proven psychological characteristics of the influence of verbal intelligence on the decision-making process.

Hypotheses: the decision-making process is a complexly organized, systematic and multi-component dynamic phenomenon, the conscious part of which is directly represented in the subjective experience. Because the mechanisms of subjective experience are reflection and awareness, human verbal intelligence can be considered as an instrument which level of development determines the completeness and clarity of subjective experience and, ultimately, the effectiveness of decision-making. Therefore, we assume that the effectiveness of the decision-making process will be directly proportional to the level of development of verbal intelligence. The low level of development of verbal intelligence expands the zone of uncertainty in the specification and solution of tasks, complicates the decision-making process and thus increases anxiety and the level of current neuroticism of the individual.

Research methods: theoretical: theoretical analysis and systematization of scientific sources, comparison and generalization of research on the problem;

empirical: testing, problem tasks, questionnaires; methods of mathematical data processing.

The scientific novelty of the work is to substantiate the psychological structure of the subjective experience in the decision-making process; the influence and psychological characteristics of verbal intelligence as a tool of subjective experience in the decision-making process are clarified; The connection between the level of development of verbal intelligence and the effectiveness of the decision-making process has been empirically confirmed and the peculiarities of everyday awareness and neuroticism in people with different levels of development of verbal intelligence have been clarified.

Key words: verbal intelligence, decision-making process, subjective experience, awareness, reflexion.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМИ.....	12
1.1. Процес прийняття рішення як психологічна проблема та методологічні підходи до її вирішення в сучасних психологічних і нейронаукових дослідженнях.....	12
1.2. Структура суб'єктивного переживання досвіду в процесі прийняття рішення та психологічні умови його ефективності.....	24
1.3. Роль вербального інтелекту як інструменту суб'єктивного переживання досвіду в процесі прийняття рішення.....	44
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВПЛИВУ ВЕРБАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ПРОЦЕС ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ.....	51
2.1. Організація і методика дослідження впливу вербального інтелекту на процес прийняття рішення.....	51
2.2. Психологічний аналіз впливу рівня розвитку вербального інтелекту на ефективність прийняття рішення.....	58
2.3. Особливості повсякденної усвідомленості та невротизації у осіб з різним рівнем розвитку вербального інтелекту.....	68
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблематика вивчення вербального інтелекту у межах процесу прийняття рішень – це лише частковий аспект загальної проблеми свідомості. Саме через ці феномени доцільно розглядати проблему «свободи волі» в контексті урахування обмеження впливу суб'єкта на власну поведінку та розуміння динаміки і механізмів прийняття евристичного, нетипового, відмінного від стереотипних поведінкових патернів рішення в процесі обробки інформації мозком., програми роботи якого прагнуть економії та стереотипії. Отже представлена проблема має розглядатись у зв'язку із феноменом суб'єктивного переживання досвіду, що останнім часом набуває все більшої актуальності у дискусіях не тільки психологів, а й нейробіологів, філософів, інженерів штучного інтелекту та фізиків різних напрямків.

Процес прийняття рішення і його зв'язок з інтелектом на даний час привертає все більше уваги дослідників у сфері роботи в надзвичайних ситуаціях [38], де від особливостей прийнятого рішення залежать життя і здоров'я людини; у сфері менеджменту, та дослідженні особистісних якостей лідера, що впливають на ефективність прийнятих рішень [21]. Проте найширше ця проблема розглядається у теорії і практиці розробки штучного інтелекту, зокрема, частково вирішені питання інтелектуальних систем підтримки прийняття рішень [22]. В межах дослідження штучного інтелекту активно обговорюється його використання для прийняття рішень загалом і конкретні питання щодо взаємодії та інтеграції штучного інтелекту для підтримки або заміни людей, які приймають рішення.

Крім того дана тематика має значний практичний потенціал і значущість, оскільки тісно пов'язана із когнітивно-поведінковим напрямом психотерапії, що суттєво спирається на те, яким чином ми приймаємо певні рішення та як підвищити їх ефективність з точки зору більш якісного задоволення потреб.

Проте спеціальних психологічних досліджень, які були б присвячені вивченню структури і механізмів суб'єктивного переживання досвіду, його зв'язку із процесом прийняття рішення, визначенню функціональної ролі і інструментального значення вербального інтелекту в процесі якісного задоволення потреб, на даний час, на жаль, недостатньо і залишається невирішеним питання впливу вербального інтелекту на процес прийняття рішення. Таким чином, теоретична складність, наукова невизначеність, практична значущість і недостатня розробленість означеної проблеми визначили тему представленою дослідження – «Психологічна характеристика впливу вербального інтелекту на процес прийняття рішення».

Об'єкт дослідження – процес прийняття рішення.

Предмет дослідження – психологічна характеристика впливу вербального інтелекту на процес прийняття рішення.

Мета дослідження – надати теоретично обґрунтовану і емпірично підтверджену психологічну характеристику впливу вербального інтелекту на процес прийняття рішення

Гіпотеза дослідження: процес прийняття рішення – є складно організованим, системним і багатокomпонентним динамічним феноменом, усвідомлений блок якого безпосередньо представлений у суб'єктивному переживанні досвіду. Через те, що механізмами суб'єктивного переживання досвіду виступають рефлексія і усвідомлення, вербальний інтелект людини можна розглядати його інструментом, рівень розвитку якого визначає повноту і ясність суб'єктивного переживання досвіду і, зрештою, ефективність прийняття рішення. Тому передбачаємо, що ефективність процесу прийняття рішення буде мати прямо пропорційну залежність від рівня розвитку вербального інтелекту. Низький рівень розвитку вербального інтелекту розширює зону невизначеності при конкретизації і вирішенні завдань, утруднює процес прийняття рішення і таким чином, підвищує тривожність і рівень поточної невротизації особистості.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз сучасних психологічних досліджень проблеми процесу прийняття рішення.
2. Розглянути процес прийняття рішення в контексті сучасного розуміння феномена суб'єктивного переживання досвіду, з'ясувати його структуру і роль усвідомлення та рефлексії як механізмів суб'єктивного переживання досвіду.
3. З'ясувати функціональну роль вербального інтелекту як інструменту суб'єктивного переживання досвіду в процесі прийняття рішення.
4. Визначити і емпірично обґрунтувати психологічну характеристику впливу вербального інтелекту на процес прийняття рішення, показати зв'язок рівня його розвитку з параметрами усвідомлення/невротизації та ефективності прийняття рішення.

Методи дослідження: теоретичні: теоретичний аналіз та систематизація наукових джерел, порівняння та узагальнення досліджень з проблеми; емпіричні: тестування, проблемні завдання, опитувальники; методи математичної обробки даних.

Дане дослідження розглядає характеристику впливу вербального інтелекту на процес прийняття рішення не тільки в прямому вигляді, а й через тісно пов'язані, інтегративні процеси, які характеризують використання вербального інтелекту як інструменту, що забезпечує ефективність прийнятого рішення. Цими процесами є *усвідомлення* та *рефлексія*, які по суті є нерозривними та відіграють роль основних компонентів суб'єктивного переживання досвіду.

Тому ми розглядаємо вербальний інтелект як інструмент суб'єктивного переживання досвіду для прийняття ефективних рішень. Саме в аргументації цієї тези через розкриття кожного терміну та зв'язку між ними і полягає теоретична частина нашої роботи.

Наукова новизна роботи полягає у обґрунтування психологічної структури суб'єктивного переживання досвіду в процесі прийняття рішення; з'ясовано вплив і надано психологічну характеристику вербального інтелекту як інструменту суб'єктивного переживання досвіду в процесі прийняття рішення; емпірично підтверджено зв'язок рівня розвитку вербального інтелекту з ефективністю процесу прийняття рішення та з'ясовано особливості повсякденного усвідомлення та невротизації у осіб з різним рівнем розвитку вербального інтелекту.

Отримані в результаті дослідження, можуть застосовуватися у практичній діяльності соціальних психологів, організаційних психологів та психологів праці, кримінальних психологів, клінічних психологів та психотерапевтів.

Структура кваліфікаційної роботи магістра. Складається із вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 58 найменувань та 1 додатку на 92 сторінках. Загальний обсяг основного тексту 80 сторінок. Робота містить 5 таблиць та 13 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ПРИНЯТТЯ РІШЕННЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМИ

1.1. Процес прийняття рішення як психологічна проблема та методологічні підходи до її вирішення в сучасних психологічних і нейронаукових дослідженнях

У психологічному словнику А.В. Петровського та М.Г. Ярошевського знаходимо, що рішення в психології розглядаються, переважно, в контексті розв'язування задач, зокрема, як процес формування мисленнєвих операцій, що знижують вихідну невизначеність проблемної ситуації [30, 343-344]. У процесі рішення виділяють стадії пошуку, прийняття і реалізації рішення. Конкретизація поняття рішення залежить від рівня дослідження (системний, функціональний, особистісний, діяльнісний), галузі дослідження (пізнавальне, творче, оперативне, управлінське рішення), психологічних механізмів рішення (вольове, інтелектуальне, емоційне, ймовірнісне рішення тощо). Оцінка рішення здійснюється за параметрами його якості та ефективності, психологічної та логічної складності. Типова структура поведінки людини у ході рішення – розподіл вихідної проблеми на множину більш простих проміжних задач, відповідно плану рішення [28, 41].

По суті кожне прийняте нами рішення, усвідомлюється воно чи ні, спрямовується на те, щоб задовольняти певну потребу. Таким чином, якщо прийняте рішення не призвело до якісного задоволення суб'єкт може змінити підхід, тобто на основі досвіду реорганізувати рішення та рухатись далі, доки не знайде оптимальний шлях задоволення потреби, або ж змінити ціннісну систему, якщо уявлення про бажаний результат не є адекватним ситуації.

Усвідомлене прийняття рішення відбувається загалом тоді, коли суб'єкт зіштовхується із новою для себе ситуацією і потрапляє в ситуацію невизначеності, вихід з якої і співпадає з ефективно прийнятим рішенням. Проте все ж таки більша частина прийнятих нами рішень відбувається неусвідомлено, про що свідчать численні дослідження: Серіков А.Є.; В. Earl; Сергін В.Я.; Печенкова Є.В., Фалікман М.В. [36; 49; 35; 27].

Кулініч І.О. стверджує [17, 150], що «механізм прийняття рішень – це загальний принцип розвитку».

Автор також встановлює, що експериментально визначено п'ять етапів розвитку психологічного забезпечення прийняття рішення.

Перший з них характеризується нездатністю діяти "розумом". Способи дій не усвідомлюються. Процеси і продукти дій злиті. Мета і цілі формуються і досягаються під безпосереднім контролем речей. В основу регуляції дій покладено безпосереднє сприйняття ситуації. Емоції — єдине, що виступає у ролі зворотного зв'язку.

На *другому* етапі завдання також зважуються лише в зовнішньому вигляді, шляхом маніпулювання речами. Маніпулювання речами відбувається без осмисленого плану, задуму. Співвідношення приватної і загальної цілей недосяжне: вирішення приватного завдання перетворюється в самоціль, загальне завдання "розчиняється", "виштовхується". Дії здебільшого контролюються речами. Оцінка емоційна, хоча зовнішні мовні вказівки уже починають впливати і на вибір мети, і на контроль дії, на регуляцію і оцінку.

На *третьому* відбувається розчленування продукту і процесу дії — способи дій стають доступними усвідомленню. Вони становлять основу операцій, що формуються. Слово стає не просто сигналом, а знаковим сигналом, не тільки активізує готову команду, але може нести в собі зародок власної команди — зародок програми дій. Водночас значно розширюється сфера стимуляції — з'являються власне пізнавальні потреби і цілепокладання, хоча функцію контролю дій ще виконують переважно речі, а в самостійній оцінці результатів дій домінують емоції.

На *четвертому* етапі завдання зважуються також маніпулюванням певних предметів, але згодом, у разі повторного звернення до завдання, знайдений шлях уже може бути основою плану повторних дій, що строго співвідноситься з вимогами цього завдання. Це забезпечується перекладанням деяких утворень внутрішнього плану на зовнішній план. Формуються інтелектуальні операції, якими здійснюються самокоманди. Хід оперування оцінюється.

На *п'ятому* етапі тенденції, що виявилися, досягають повного розвитку. Здатність до самокоманди сформована. Дії систематичні, побудовані за задумом, строго співвіднесені з завданням.

Такі головні етапи розвитку внутрішнього плану дій під час прийняття управлінських рішень. Подальше вдосконалювання цього плану визначається закономірностями його зв'язку із зовнішнім планом. Функціонуючи, внутрішній план перебудовує і зовнішній. Утворення внутрішнього плану досягають рівня зовнішнього, створюючи тим самим більш великі можливості для спільного функціонування. Незважаючи на зазначені перетворення, етапи розвитку в розвинутого інтелекту виявляються структурними рівнями його організації. Це яскраво виявляється у вирішенні творчих завдань.

Під час вирішення нетворчого завдання розвинений інтелект реалізує готові логічні програми. Під час вирішення творчого завдання це відбувається інакше. Провал обраної програми "відкидає" організацію діяльності основного на нижні структурні рівні інтелекту. Він повторює зміну типів поведінки, характерних для кожного з етапів розвитку. Людина переміщується сходинками структурних рівнів інтелекту. А сходи ці збудовані з трансформованих етапів розвитку. Структурні рівні організації інтелекту виступають тепер як функціональні ступені вирішення творчого завдання.

Величезна кількість фактів, нагромаджена психологією творчості, це підтверджує. Це дає право розглядати описану тут організацію інтелекту людини як виражений у найбільш загальному вигляді психологічний механізм ухвалення рішення людиною.

Отже, у центрі проблеми ухвалення рішення, розглянутої на психологічному рівні, є вирішення розумового завдання. Ця обставина відкриває шлях до подолання, здавалося б, нездоланного, тобто до можливості охоплення всього нескінченного різноманіття конкретних ситуацій: ухвалення рішення в будь-яких з них відбувається за тим самим психологічним механізмом. Можливі розбіжності зумовлені тим, що різна складність конкретних ситуацій вимагає різної міри розгорнення психологічного механізму (чи потребує в тій чи іншій людині різного рівня його розвитку). У багатьох випадках такий механізм розгортається лише частково.

Можна вести мову не тільки про творчі рішення (про ті, котрі не можуть бути одержані логічно), не тільки про продуктивні (ті, котрі виводяться логічно), але й нетворчі — репродуктивні. Однак репродуктивне рішення психологічно не показове, бо формування психологічної структури таких рішень уже довершене.

Саме за таких умов і виникає ілюзія, нібито мозок працює самостійно ("концепція антидіяльності"). Насправді ж нейрофізіологічна робота мозку завжди прямо чи побічно спрямовується, організовуючи взаємодію суб'єкта з об'єктом. В основі прийняття репродуктивних рішень лежить раніше змодельована в мозку адекватна цьому рішення взаємодія суб'єкта з об'єктом (що досягається або творчим шляхом, або продуктивною діяльністю, або навчанням, що охоплює і те, і інше).

Репродуктивні рішення спираються на відтворення таких моделей. Доти, доки вони відповідають умовам, ситуації, творча взаємодія суб'єкта з об'єктом не розгортається. Інтерес можуть викликати тільки ті обставини, що заважають, перешкоджають спрацьовуванню сформованих моделей. Самоухвалення рішення — це компроміс. Приймаючи рішення, необхідно зважувати судження про цінність, що охоплює розгляд економічних чинників, технічну доцільність і наукову необхідність, а також соціальні і людські чинники. Прийняти "правильне" рішення — означає вибрати таку альтернативу з можливих, у якій з обліком усіх різноманітних чинників буде оптимізована загальна цінність.

Іноді необхідно трохи поступитися одній з характеристик (наприклад надійністю), для того щоб "одержати виграш" в іншій (наприклад у витратах). Завданням людини, яка приймає рішення, є відшукування альтернатив, що являють собою оптимальний компроміс.

Також Кулініч І.О. визначає наступні характерні риси процесу прийняття рішень [17, 154]:

- «Наявність мети. Необхідність прийняття рішень зумовлена наявністю деякої мети, яку необхідно досягти. Наприклад, виконати завдання, вибрати матеріал, призначити побачення дівчині, виконати нову роботу тощо. Якщо ж ціль не поставлена, то й не виникає необхідності приймати яке-небудь рішення.

- Наявність альтернативних ліній. Рішення приймаються в умовах, коли є більше ніж один спосіб досягнення мети. Очевидно, що коли наявна лише одна лінія поведінки, то рішення приймати не потрібно. З різними альтернативами можуть бути пов'язані різні витрати і різні ймовірності успіху. Ці витрати і ймовірності не завжди можуть бути відомими. Саме з цих причин прийняття рішень часто поєднано з незрозумілістю і невизначеністю.

- Облік істотних суттєвих чинників. Рішення приймаються в умовах дії великої кількості чинників, що для різних альтернатив різні. Це економічні, технічні, соціальні, особисті й інші чинники. Отже, завдання прийняття рішень виникає лише в тому випадку, коли є мета, яку потрібно досягти, коли можливі різні способи її досягнення і коли наявна велика кількість чинників, що визначають цінність різних альтернатив чи ймовірність успіху кожної з них.»

Проте нас цікавить те, що *впливає на ефективність прийнятих рішень*. Відповідно до представленої нами теоретичної думки - *це суб'єктивне переживання досвіду через мовлення*. Як вже було вказано раніше і декілька разів зауважено – мовлення є інструментом свідомості і на вищому етапі свого розвитку свідомість набуває абстрактного вербально-логічного характеру.

Оскільки ми – «*машини для виживання*» [47, 54], *то будь-яка наша дія і думка – націлена на задоволення певної потреби*. І відповідно суб'єктивне переживання досвіду через процеси усвідомлення та рефлексії є вищим

проявом людської адаптивності і якості (успіху) задоволення власних у потреб у ситуації, в якій знаходиться суб'єкт. І через те, що *мовлення є інструментом суб'єктивного переживання досвіду/свідомості – якість використання мовлення зумовлює якість задоволення потреб*. Продовжуючи ланцюг логічних роздумів ми приходимо висновку, що ті рішення, які приймаються усвідомлено мають пряму залежність від особливостей сформованих процесів усвідомлення та рефлексії у індивіда, а також – якість прийнятого рішення (у вигляді рівня задоволеності потреби) залежить він рівня володіння мовленням окремим індивідом.

Щоб зорієнтуватись, як має виглядати модель ефективного прийняття рішення - розглянемо деякі, які були запропоновані раніше як західними дослідниками, так і радянськими.

GOFER

У 1980-х роках психолог Леон Манн та його колеги розробили процес ухвалення рішень під назвою GOFER [56], якому вони навчили підлітків, як це коротко описано в книзі «Навчання ухваленню рішень для підлітків». Цей процес був заснований на великих дослідженнях, проведених раніше із психологом Ірвінгом Дженісом. GOFER - це аббревіатура від п'яти етапів ухвалення рішення:

- 1) Уточнення цілей: цінності та цілі дослідження.
- 2) Генерація опцій: Розгляньте широкий спектр альтернативних дій.
- 3) Ознайомлення із фактами: пошук інформації.
- 4) Розгляд ефектів: зважте позитивні та негативні наслідки варіантів.
- 5) Огляд та реалізація: сплануйте, як проаналізувати варіанти та реалізувати їх.

DECIDE

У 2008 році Крістіна Го опублікувала модель прийняття рішень DECIDE [52], яка складається із шести частин:

- 1) Визначте проблему
- 2) Встановіть або перерахуйте всі критерії (обмеження)

- 3) Розгляньте чи зберіть усі альтернативи
- 4) Визначте найкращу альтернативу
- 5) Розробіть та реалізуйте план дій
- 6) Оцініть та контролюйте рішення та при необхідності вивчайте зворотній зв'язок.

Дані структури процесу прийняття мають багато спільного, не тільки між собою, але й з добре знайомою теорією функціональних систем П.К. Анохіна [7], яка охоплює процеси ширші за прийняття рішення:

1) аферентний синтез - стадія функціонування системи, що ініціюється певною потребою, для задоволення якої і створюється згадана система; на цій стадії вирішується питання "що робити?", який же саме зараз потрібний результат; до компонентів аферентного синтезу входять - домінуюча на даний момент мотивація, установка аферентація, яка також відповідає даному моменту, пускова аферентація та пам'ять;

2) прийняття рішення - ця стадія характеризується вибором основної для даного моменту "лінії поведінки";

3) формування акцептора результату дії - визначає процес формування образу результату або мети системи;

4) еферентний синтез - стадія, на якій відбувається динамічне об'єднання соматичних і вегетативних функцій для виконання цілеспрямованої дії;

5) цілеспрямована дія - динамічна взаємодія соматичних, вегетативних і ендокринних компонентів, спрямована на досягнення мети системи; цілеспрямована дія відбувається під постійним контролем відповідних механізмів акцептора результату дії за допомогою зворотної аферентації, інформації (параметри, образ) про реально отриманий результат; при цьому відбуваються постійне порівняння, оцінка досягнутого та відповідна корекція дії;

6) санкціонує стадія - якщо порівняння досягнутого результату через зворотню аферентацію відповідає запрограмованим якостям в акцепторі

результату дії, то робиться висновок про задоволення даної потреби і поведінковий акт завершується.

За думкою автора теорії, всі ці процеси не є чітко послідовними, навпаки, вони комбінуються та доповнюють один одного, до того ж можуть запускатись паралельно (це стосується перших трьох).

Виходячи з усіх вище розглянутих моделей прийняття рішення та теорії функціональних систем, ми пропонуємо власну модель, яка містить в собі певний синтез вищесказаного, та стосується не тільки процесу прийняття рішень, а й подальшу ситуацію задоволення/незадоволення потреби внаслідок реалізації обраної альтернативи у контексті усвідомленого задоволення потреб.

Загальна структура прийняття ефективного рішення та його реалізації:

1. Визначення бажаного результату (кінцева мета) - визначення потреби та предметів її задоволення;
2. Підбір способів задоволення потреб - розробка альтернативних операцій чи груп операцій, що можуть призвести до задоволення потреби;
3. Огляд оптимальної альтернативи - зіставлення негативних та позитивних наслідків після прийняття тієї чи іншої альтернативи;
4. Власне ухвалення рішення - вибір найбільш підходящої альтернативи (найбільш економічно вигідною, з т. з. витрат ресурсів та кінцевої вигоди від обраної альтернативи);
5. Реалізація прийнятого рішення;
6. Рефлексія - зіставлення, наскільки обрана альтернатива виправдала очікування;
7. Модифікація альтернативи чи системи оцінки, у разі низького рівня задоволення потреби у порівнянні з очікуваним рівнем задоволення.

На основі цієї структури ми можемо зробити критерії оцінки ефективності процесу прийняття рішення щодо тієї чи іншої потреби, проте виходячи тільки з перших чотирьох пунктів, оскільки тільки вони стосуються

прийняття рішення, а подальші – його реалізації та зіставлення результату із бажаним і відповідної зміни в системі цінностей чи способу досягнення мети.

Після всіх розглянутих теоретичних аспектів ми хочемо підсумувати зв'язок суб'єктивного переживання – вербального інтелекту – процесу прийняття рішення на основі робіт М. Граціано та Д. Денета.

Так Д. Денет, описуючи свідомість, зазначає наступне [13, 68]:

«Свідомість здається менш загадковою, коли зрозуміло, як її можна було б скласти з частин і як вона все ще на цих частинах ґрунтується. Гола людська свідомість — без паперу та олівця, без мови, зіставлених записів і створюваних схем — це, перш за все, щось небачене для нас. Кожна людська свідомість, на яку ви коли-небудь звертали увагу, включаючи, зокрема, і вашу власну, що розглядається вами «зсередини», — це не тільки продукт природного відбору, а й результат культурного переконструювання великих масштабів. Легко зрозуміти, чому свідомість здається загадковою тому, хто не має уявлення про всі її складові і про те, як вони створювалися. Кожна частина має довгу історію свого конструювання, іноді завдовжки мільйони років. До того як з'явилися мислячі істоти, існували створіння, що мають грубу «механічну» інтенціональність; вони були простими пристроями стеження та розпізнавання, які не мали жодного уявлення про те, що вони роблять і чому. Але вони добре справлялися зі своїми завданнями. Ці пристрої відстежували об'єкти, майже безпомилково реагуючи на відхилення та повороти в їх русі, здебільшого тримаючи об'єкти «на прицілі» і дуже рідко збиваючись під час виконання завдання. Можна сказати, що протягом набагато більших відрізків часу конструкції цих пристроїв також щось відстежували: не тільки чи не вислизають особин протилежної статі в полі зору або здобич, а й щось абстрактне – незакріплені раціональні основи своєї діяльності.»

«Ми, люди, робимо багато розумних дій механічно. Ми чистимо зуби, зав'язуємо шнурки на черевиках, ведемо автомобіль і навіть відповідаємо на запитання не думаючи. Але більшість цих наших дій відрізняються від дій інших створінь, тому що ми можемо думати про них, а інші створіння не

можуть думати так само про свої розумні, але машинальні дії. Звичайно, багато які з наших механічних дій, наприклад водіння машини, ми можемо виконувати не думаючи лише після довгого періоду конструктивних розробок, які були повністю усвідомленими. Як це досягається? Удосконалення, які ми вносимо у свій мозок, навчаючись мові, дозволяють нам розбирати, згадувати, повторювати, перепланувати наші дії, перетворюючи цим мозок у щось подібне до ехо-камери, в якій можуть «зависати» і ставати самостійними об'єктами процеси, які в іншому випадку протікали б непоміченими. Ті з них, які залишаються там найдовше, отримуючи в результаті вплив, ми називаємо нашими усвідомленими думками. Мисленнєві змісти стають усвідомленими не завдяки попаданню в якусь особливу камеру мозку і не завдяки перетворенню на якусь привілейовану і таємничу сутність, але внаслідок перемоги у боротьбі з іншими уявними змістами за домінування в управлінні поведінкою, а, отже, і за довготривалого впливу — або, як ми неправильно говоримо, за те, щоб «залишитися в пам'яті». Оскільки ми розмовляємо, а розмова із самим собою — один з найважливіших видів нашої діяльності, то один із найбільш ефективних способів для уявного змісту отримати вплив - це отримати доступ до управління, заснованого на використанні мови.»

Тобто, на думку Д. Денета усвідомлення відбувається внаслідок «перемоги» у боротьбі між різними інформативними змістами, а вже як усвідомлення відбулось подальше розпорядження стосовно тої інформації (відповідний поведінковий акт) ми розроблюємо на основі використання мови. У його словах наче ціла формула нашої роботи, яка наголошує складності і високого рівня інтегративності описаних процесів і феноменів.

Згідно із М. Граціано [10, 46-47]: «Тепер, коли я стисло описав еволюцію кори головного мозку, я поясню, чому вважаю, що свідомість ґрунтується саме на цій структурі. Для цього мені потрібно буде навести деякі подробиці обробки інформації в корі. Це не просто збільшений процесор на кшталт тектуму з мозку жаби, прикріпленому зверху менших, більш ранніх моделей. Це принципово інший вид процесора - машина, призначена, щоб просіювати

величезні обсяги інформації та відбирати звідти лише невелику кількість. Вона, у свою чергу, проходить ретельну глибинну обробку та зрештою в результаті спрямовує поведінку. В силу цього безперервного відсіювання кора постає, по суті, машиною уваги.

Кора головного мозку чимось нагадує Національну футбольну лігу (НФЛ). Команди в НФЛ проходять ряд матчів, поки Супербоул не визначить остаточного переможця. У корі інформація фільтрується за ієрархічними рівнями, у постійному змаганні з принципу "переможець отримує все". Незалежно від модальності інформації — зорової, слухової, емоційної, інтелектуальної — архітектура кори створює змагальні раунди на вибування. Відбираються з дедалі більшою прискіпливістю сигнали проходять більш глибоку обробку і отримують більше шансів вплинути на поведінку. Нарешті, якийсь комплекс інформації перемагає в корковому Супербоулі, і (хоча б на мить) вся обробка зосереджується на ньому.» – свідомість також виникає внаслідок ієрархічної боротьби інформативних потоків за увагу на основі особливостей нейробіологічної будови кори. Той потік, що «переміг», тобто є більш значущим (що в свою чергу відображає яка з потреб є актуальною) – отримує певний контроль над поведінкою, тобто з його допомогою суб'єкт може корегувати власні поведінкові акти, необхідні для задоволення конкретної потреби.

Далі автор продовжує [10, 50-51]: «Дотик, слух, управління рухами, абстрактне мислення - широкі групи сигналів сходяться в декількох областях, які, можливо, займають найвище положення ієрархії, граючи роль загальних інтеграційних мереж в мозку. Ці області в основному розташовуються у двох долях: тім'яній та лобній, і тому їх не мудруючи лукаво назвали тім'яно-лобовими мережами. Інформація, що дійшла до них виграла Супербоул. Вона досягла того, що філософ Деніел Деннет назвав "славою у мозку". Коркові механізми раундів на вибуття відібрали з навколишнього світу кілька предметів, які тепер впливають на роботу керівних мереж кори і мають великі шанси на те, щоб організувати поведінку та зберегтися у пам'яті. Але те, що

знаходиться у фокусі зараз, може залишити його через хвилину. Змагання не припиняється, і нові фрагменти інформації пробиваються по нейронних мережах на вищій рівні обробки. Корува система не знає спокою, у цьому суть її роботи. Змагання ніколи не призводить до стійких результатів.»

Тут ми відмічаємо як і раніше, що безперервність цих процесів «боротьби» подібна до тих човників, про які ми казали описуючи модель суб'єктивного переживання досвіду. Подібність нейробіологічних процесів до психологічних – вказує на правильність наших думок та теоретичної моделі.

Крім того нам слід звернути увагу і на ті аспекти роботи психіки людини, які перешкоджають якісному задоволенню потреб, а саме рівню тривожності, який свідчить той чи інший ступінь схильності до невротизації. Цей фактор перешкоджає ефективності процесу прийняття рішень, а тому нам слід звернути увагу і на це при проведенні емпіричного дослідження.

Тривожні думки, переживання про здоров'я, негативні думки, панічні атаки, що супроводжуються прискореним серцебиттям, страхом, задихом та іншими симптомами, стають з кожним днем все більш частою причиною звернення до фахівців за допомогою.

Тривога впливає на емоційний стан людини і заважає їй взаємодіяти з навколишнім світом, але, крім цього, вона впливає на нашу увагу, наші рішення, наше розуміння навколишньої дійсності, переконання у повсякденному житті. Таким чином, перераховані вище фактори формують світогляд і систему цінностей – тобто особистість розвивається під «егідою» цих факторів.

На сьогоднішній день когнітивно-поведінкова терапія є одним з найбільш ефективних методів, що дозволяють зрозуміти механізми, що регулюють тривожні думки, та способи керування ними. Але, на жаль, універсальної «таблетки» поки що не придумано і практика показує, що в інших випадках тривоги, панічні атаки тощо. є симптомами більш глибоких проблем і, навчившись справлятися з панікою, людина часто не позбавляється причини, що її викликала.

Прогресивний американський психолог XIX століття Вільям Джеймс вважав [53], що наша система візуальної уваги багато в чому схожа на прожектор, що «сканує» світ навколо нас, тобто тривоги – це загострення уваги на певній ділянці нашої реальності. Наприклад: людина, яка відчуває тривогу про здоров'я фіксує всі свої почуття та думки на якомусь конкретному симптомі, а мозок свідомо обробляє ці думки та відчуття, інтерпретуючи їх за певними законами, що часом не піддаються грубій логіці, а те, що залишається за межами логічного розуміння – свідомо, відповідно, не обробляється. Ми не можемо детально розглянути будь-який об'єкт, текст, навколишнє оточення, якщо вони не знаходяться в центрі нашої уваги. А мимовільне перемикання було вироблено, щоб сповістити людину про те, що життєво важливо для виживання – завдяки еволюції наше сприйняття фіксує ті чи інші види небезпек.

Звичайно, ми живемо в небезпечний час, але не небезпечніший за той період, коли на нас запросто могли б напасти дикі звірі. Таким чином, тривога – це природний механізм, що забезпечує наше виживання, але, незважаючи на це, вона може почати працювати на шкоду, ставши гіперчутливою та перебільшує, коли негативна інформація заволодіває свідомістю. І коли це відбувається, ми втрачаємо з уваги все добре, а нашу когнітивну систему переповнюють хвилювання, страх, які можуть супроводжуватись фізичними проявами.

1.2. Структура суб'єктивного переживання досвіду в процесі прийняття рішення та психологічні умови його ефективності

На сьогоднішній день проблематика свідомості нерозривно пов'язана із суб'єктивним переживанням досвіду. Постановка великої проблеми свідомості належить Д. Чалмерсу, який і постановив, що для розгадування проблеми свідомості необхідно зрозуміти як виникає суб'єктивний досвід та саме відчуття суб'єктивності.

Спробам визначити що таке «свідомість» присвячена велика кількість наукових робіт як вітчизняних авторів, так і зарубіжних, зокрема: Chalmers D.J.; Kuiper V.; Earl B.; Хант Г.; Іглмен Д.; Деннет Д.; James W.; Леонтьев О.Н.; Виготський Л.С.; Рубінштейн С.Л. [46; 54; 49; 39; 15; 13; 53; 19; 9; 33] та ін.

Крім того значна кількість публікацій присвячена саме проблемності феномену свідомості: Алахвердов В.М.; Ашхамаков А.І.; Агафонов А.Ю.; Kuiper V.; Петренко В.Ф. [4-6; 8; 1-2; 54; 26]. Ще у роботі Van Gulick зазначена проблематика вивчення свідомості різними підходами у різні часи [58].

Не доволі складну картину із визначенням свідомості, визначення суб'єктивного переживання досвіду є доволі логічним, простим, описовим, але як і «свідомість» - не може бути практично обґрунтованим на сьогоднішній день.

Суб'єктивний досвід відноситься до емоційного та когнітивного впливу людського досвіду на відміну від об'єктивного досвіду, який є реальними подіями досвіду. Хоча щось об'єктивне є відчутним і може бути пережито іншими, суб'єктивний досвід виробляється індивідуальним розумом. Хоча для людини, яка переживає суб'єктивний досвід, і часто глибокий, він цілком реальний, не може бути об'єктивно чи емпірично виміряний іншими.

Наприклад, ми всі відчуваємо суб'єктивний досвід, коли ми відчуваємо біль. Хоча ми як особистість можемо ідентифікувати та відчути конкретні компоненти болю, ніхто інший не може повністю виміряти чи відчути наше власне суб'єктивне переживання болю.

Тому пропонуємо зануритись у дану тематику аби досягти якісного розуміння суб'єктивного переживання.

Не дивлячись на те, що список імен набагато більший – досі не існує чіткого розуміння феномену свідомості, а найголовніше, який може існувати спосіб його визначити.

На наш погляд проблемність із визначенням полягає у декількох аспектах: надзвичайно тісний зв'язок свідомості і психіки, а як відомо – в сучасній психологічній науці психофізична проблема є однією з

фундаментальних, та досі не має пояснення, а отже це значно ускладнює задачу зрозуміти й інші феномени, які входять в структуру психіки, зокрема й свідомість. Тобто, свідомість, як складний, інтегративний феномен(поки що будемо називати його так) психіки не може бути поясненим в повній мірі до тих пір, поки не буде знайдене пояснення психіки.

Тому на сьогоднішній момент ми можемо задовольнитись лише приблизними і доволі різними визначеннями. Із роботи Савченко О. [34] ми можемо побачити на прикладі, наскільки вони відрізняються за типами домінуючої раціональності (класична, некласична та постнекласична) та за центрованістю дослідників на окремих психічних аспектах (органоцентрована, енвіроцентрована, соціоцентрована та нонцентрована) (табл. 1.1).

Відповідно до даної таблиці ми бачимо, що свідомість розуміється як результуючий аспект системної роботи мозкових структур, як процес означування, як здатність здійснювати вторинне відображення інформації, як якісний атрибут активності суб'єкта, як форма буття, як рівнева структура та як засіб організації життєвого досвіду.

Таблиця 1.1

Концепції свідомості у координатній системі парадигмальності та центрованості (за Савченко О.)

Тип раціональності	Модель центрованості	Діалектично зорієнтована радянська психологія		Когнітивна психологія	
		Концепції та моделі	Погляд на свідомість	Концепції та моделі	Погляд на свідомість
класичний	Органоцентрована	Системна робота мозкових структур як матеріальна основа психічної діяльності (П. Анохін, М. Бернштейн, О. Лурія)	Свідомість як результуючий аспект системної роботи мозкових структур, який характеризується відокремленням суб'єкта від навколишнього світу, вербалізацією переживань, розумінням подій, почуттям суб'єктивної очевидності того, що відбувається	Процеси обробки інформації як проміжна ланка відображення інформації між нейробіологічним та психічним рівнями (Н. Хомський, У. Найсер та ін.)	Свідомість – етап обробки інформації, який відрізняється послідовністю та ретельністю, на якому здійснюється вербальне кодування інформації, потрібне для її подальшого збереження та реконструювання, відтворення.

Продовження таблиці 1.1

	Енвайроцентрована	Модель внутрішнього плану дії, зовнішньої та внутрішньої сторін діяльності (О.М. Леонтьєв, Я. Пономарьов)	Свідомість як внутрішній рух, процес означування, який забезпечує зв'язок результатів психічного відображення з їх чуттєвою основою, з особистісним сенсом	Модель ментального простору (Ж. Фокон'є, Ч. Озгуд, Дж. Келлі, М. Холодна)	Свідомість як здатність конструювати і трансформувати ментальний простір, у межах якого презентується інформація
	Соціоцентрована	Модель соціальної детермінації психіки (Л. Виготський)	Свідомість як набута у процесі соціальної взаємодії здатність здійснювати вторинне відображення інформації	Метакогнітивізм (Дж. Флейвелл, Р. Ключе, Р. Стенберг та ін.)	Свідомість як метасистема, що здійснює інтеграцію та регуляцію психічних процесів
класичний	Нонцентрована	Суб'єктний підхід (К. Абульханова, А. Брушлинський, В. Татенко)	Свідомість як якісний атрибут активності суб'єкта	Моделі множинних форм свідомості (Е. Тулвінг), загального робочого простору (Б. Баарс)	Свідомість як «публічний орган мозку», засіб організації обробки інформації, зкоординування роботи різних частин психіки та контролю
некласичний	Соціоцентрована	Поліфонічна модель свідомості (М. Бахтин, Ф. Василюк)	Свідомість як діалогізована форма буття, система інтеріоризованих думок інших осіб	Модель психічного (Theory of mind) (Ж. Піаже, Д. Деннет та ін.)	Свідомість як генератор двосторонніх моделей подій партнерів по взаємодії
	Нонцентрована	Концепція світів свідомості (М. Мамардашвілі, В. Зінченко)	Свідомість як рівнева структура, складові якої знаходять вираження через посередників (знак, слово, дія, вчинок)	Метасистемний підхід (А. Карпов)	Свідомість як феномен, результуюча сторона рефлексії
постне-класичний	Нонцентрована	Герменевтична модель (Н. Чепелева, Т. Титаренко та ін.)	Свідомість як засіб організації життєвого досвіду через автонаративи	Рефлексивна теорія свідомості (М. Велманс)	Свідомість як механізм «перцептивної проекції», формування феноменальних світів

Не дивлячись на різноманітність даних формулювань вони все ж таки мають певну визначеність, на відміну від тих, що ми приведемо далі.

Професор психології Г.Т. Хант у своїй книзі «Про природу свідомості» [39, 42-51] у главі «Що таке свідомість?» не дає нам чіткого визначення,

натомість посилається на Оксфордський словник англійської мови Т. Нетсоулса, який наводить кілька:

Свідомість-1 – «міжособистісне значення, знання або спільність знання чогось з іншим, причетність до чогось разом з іншим», тут можемо, навіть, зіставити аналогію із грою слів російською мовою – «сознание – есть совместное знание».

Свідомість-2 – «особистісне знання, внутрішнє знання», здатність бути свідком власних дій. В якомусь сенсі це визначення стосується здатності до рефлексії та є передумовою самості.

Свідомість-3 – «обізнаність». Г. Хант вказує, що за Нетсоулсом «обізнаність – як безпосереднє усвідомлення чогось, чутливості або моментального змісту свідомості.

Свідомість-4 – «рефлексивне усвідомлення», є саме здатністю до безпосередньої обізнаності про свій текучий суб'єктивний досвід та його розпізнання.

Слід також зауважити, що у своїй книзі автор зіставляє ці визначення із подібними визначеннями видатних філософів Г. Міда та Л. Вітгенштейна.

Ще одну цікаву думку стосовно визначення свідомості можемо зустріти у книзі «Секрети поведінки Homo Sapiens» подружжя Палмерів [23, 323] розкривається у вимірі філогенетичного формування даного феномену та акцентують увагу на теорії розуму (theory of mind), яка полягає у тому, що засвоєння ідеї, що інші мислять схожим чином, і використання даної ідеї для спроб маніпулювання поведінкою інших – є ключовим фактором в еволюції вищих приматів. І для того, щоб володіти дійсною теорією розуму – необхідно володіти самосвідомістю, «під самосвідомістю ми розуміємо те, що індивіду притаманний ментальний конструкт самого себе як певної сутності, відмінної від інших та всього іншого» [23, 315].

Наш, український дослідник свідомості, Ю. Швалб у своїй статті «Свідомість як відношення людини до світу» [44] зазначає певні методологічні аспекти дослідження даного феномену: «Іншими словами, свідомість повинна

мати деяку внутрішню структуру, котра являє собою певну композицію психологічних процесів, які могли б забезпечити зазначені відношення свідомості до ситуацій, культури, поведінки і діяльності.»

За його переконанням:

- 1) Можливе створення свідомісно-центрованої психології;
- 2) Свідомість як породжувальна інстанція має розглядатись у системі відношення «Свідомість – Культура»;
- 3) Свідомість як відображувальна інстанція має розглядатись у системі відношення «Свідомість – Ситуація»;
- 4) Цілісна теорія свідомості можлива на шляху аналізу тріади «Ситуація – Свідомість – Культура» як такої, що конфронтує хаосу.

Перед тим, як продовжимо розглядати наступні твердження стосовно сутності свідомості, вже зараз ми можемо звернути увагу на те, що приведені визначення та підходи до їх формулювання різноманітні і роблять доволі різні акценти: немає чіткого слова, яке б наштовхувало на сутність самого феномену, тобто, свідомість – це що? Процес, стан чи що?

Складається враження ніби свідомість, це щось настільки багатогранне, що не піддається загальному визначенню, бо кожен дослідник бачить в ній щось своє. Або може бути й так, що «свідомість» - певний збірний образ, що насправді складається з декількох явищ, які звичайно взаємопов'язані, проте можуть виступати доволі автономними сутностями.

За Д. Іглменом свідомість є нічим іншим, як емерджентною властивістю мозку [15, 228].

На думку М. Чиксентміхайі [43, 56-59] найкращий підхід до розуміння свідомості – феноменологічна модель свідомості, заснована на теорії інформації. За ним «свідомість – доцільно впорядкована інформація», проте автор сам вказує на те, що це доволі «сухе» визначення, а тому доповнює: «Оскільки зовнішні події існують для нас тільки в тому випадку, коли ми їх усвідомлюємо, свідомість означає суб'єктивно пережиту реальність. Стосовно змісту свідомості він звертає увагу на те, що його різноманітність у певний

момент зовсім не означає безладу. «Сили, які впорядковують інформацію в свідомості він називає інтенціями або намірами. Вони виникають, коли людина свідомо чогось захотіла, та представляють собою одиниці інформації, значення якої зумовлене біологічними потребами чи інтерналізованими соціальними цілями».

Тепер ми дійшли моменту, коли почнемо розбирати суб'єктивне переживання досвіду та який зв'язок все ж таки є із феноменом свідомості.

Наступна велика праця присвячена визначенню свідомості належить А. Дамасію. І оскільки його погляди для нас є найближчими, то ми приділимо багато уваги основним ідеям.

Наріжним каменем його теорії свідомості та її походження є поняття «самості». «Я переконаний, що наділена свідомістю психіка виникає тоді, коли до базових психічних процесів додається процес самості.» [12, 18]. У його теорії самість це процес, який слід розглядати з двох позицій: «я» - як носій знань – процес, який є центром всього нашого досвіду і в кінці кінців дає нам можливість цей досвід осмислити (пізніше ми спробуємо зіставити це визначення із поняттям «усвідомленість»), та «я» - позиція спостерігача, що вивчає динамічний об'єкт, - точніше, динамічний об'єкт, що складається з певної психічної діяльності, певних властивостей поведінки та певної історії існування (це визначення пізніше ми спробуємо зіставити із поняттям «рефлексії»)[12, 18].

Окрім того, слід зауважити, що відповідно до поглядів Дамасію психіка – ефектний наслідок неупередженої та динамічної роботи мозку, що створює карти. Образи у нашому мозку – заставлені мозком миттєві карти всього всередині нашого тіла та поза ним, образи речей конкретних та абстрактних, тих, що сприймаються зараз або записаних у пам'ять колись раніше. «процес роботи психіки – це безперервний потік образів, причому одні з них пов'язані з тим, що відбувається тут і зараз за межами мозку(передумова появи усвідомленості), а інші відновлюються з пам'яті у процесі згадування(передумова появи рефлексії» [12, 87].

І основі аспекти визначення свідомості за Дамасіо [12, 181]:

- Свідомість є станом психіки, що характеризується знанням про власне існування та про існування оточуючого світу;
- Свідомість є станом психіки: немає психіки – немає свідомості;
- Свідомість - певний конкретний стан психіки, який супроводжують відчуття організму, що керується цією психікою;
- Свідомість – стан психіки, що включає в себе знання того, що існування не відокремлене, що навкруги нього є багато предметів і подій.
- Свідомість – стан психіки, доповнений процесами самості.

«Свідомий стан психіки сприймається організмом виключно особисто, від першого обличчя, і не може бути видимий зі сторони». Ця цитата зачіпає ту проблему, що описано у роботах Д. Чалмерса [46], що сформулював «Велику проблему свідомості», яка полягає у складності пояснення «суб'єктивного переживання досвіду», і саме поняття «самості» у Дамасіо є тим самим суб'єктивним переживанням, про яке ми ще пізніше будемо говорити, а також про етапи формування самості

Також автор у своїй роботі виділяє наступні умови для появи свідомості [12, 185]:

- Неспання (рос. «бодрствование»)
- Мати діючу психіку
- Мати в цій самій психіці автоматичне, довільне, безпосередньо сприйняте відчуття себе як протагоніста, і нехай при цьому самість буде наскільки завгодно мала.

«За умови неспання та наявності психіки – двох необхідних умов свідомості – ви можете сказати, що відмінною рисою вашої свідомості є, говорячи поетично, думка про самого себе».

Слід ще відзначити про різновиди свідомості за Дамасіо [12, 193]:

1) Базова свідомість. Вона включає в себе відчуття тут і зараз, не затьмарене або майже не затьмарене минулим та майбутнім; базова свідомість

обертається навколо базової самості та пов'язана з особистістю, але не обов'язково з ідентичністю.

2) Розширена або автобіографічна свідомість. Проявляє себе в хвилини, коли в дію вступає значима частина життя і в думках починають переважати спогади про минуле та думки про можливе майбутнє. Автобіографічна свідомість пов'язана із особистістю та з ідентичністю. Нею (такою свідомістю) розпоряджається автобіографічна самість.

Завершити наш огляд основних думок щодо визначення феномену «свідомість» хочемо роботою А.Ю. Агафонова [2], який звертає нашу увагу на те, що не дивлячись на відсутність єдиної теорії та різноманіття інтерпретацій поняття «свідомість» в психологічній науці, як правило факти свідомості асоціюються з усвідомлюваними переживаннями. «Інакше кажучи, «свідомість» розуміється як емпіричний як емпіричний термін, а не як теоретичне поняття. (В цьому можливо і полягає одна з основних методологічних проблем, з якими стикаються психологи при спробі побудувати теорію).»

Пропонуємо також вашій увазі цитату, яка підтверджує особливу цінність «Я» і суб'єктивного переживання досвіду(або «самості» за Дамасіо) в побудові теорії свідомості: «Усвідомлення – це феномен, доступний інтроспективному аналізу, це той безпосередній досвід, який відкривається носію свідомості і супроводжується почуттям суб'єктивної очевидності відчутого, сприйнятого, уявленого, мислимого і т.д. ще Р. Декарт називав усвідомленість найдостовірнішим фактом на світі. Почуття суб'єктивної очевидності того, що відбувається в даний момент(тут і зараз) є емпіричним індикатором свідомості. Саме суб'єктивна очевидність надає людині знання про те, що вона в даний момент переживає, і про те, що переживає вона, а не хтось за неї. Свідомість завжди егоцентрична. Неможливо відчувати біль, голод, інсайт або зневіру «від третього обличчя». Тому вивчення проблеми свідомості корелює з проблемою «Я».»

Виходячи з цих тверджень(з якими ми цілком погоджуємось) А. Агафонов «свідомістю» позначає мислиму, гіпотетичну систему механізмів, робота яких не усвідомлюється, але продукує кінцеві психічні продукти – усвідомлювані переживання. Поняття «свідомість» є виключно теоретичним поняттям та його використання виправдане лише в рамках пояснення феномену усвідомлення. Свідомості, як реального, емпіричного феномену не існує, якщо за феноменом самоочевидності закріпити термін «Усвідомлення».»

Наслідуючи думку автора ми підсумовуємо, що наріжним каменем всіх досліджень і теорій, що стосуються свідомості – є суб'єктивне переживання досвіду, адже саме позиція суб'єкта – те саме місце, де утворюється поле того досвіду, що ми усвідомлюємо і що ми можемо це усвідомлювати.

У підтвердження позиції А. Агафопова наведемо приклад праці нейробіолога F. Schiffer [57] стосовно фізіологічної основи суб'єктивного переживання та його зв'язку з розумом:

«Я — це особливий несвідомий досвід, який, як і інші несвідомі переживання, створюється специфічною інформацією мозку, яка отримує експітони. Але тоді несвідоме переживання Я може також отримати свідомий досвід себе. Свідомість - це несвідомий досвід з усвідомленням, а Я є єдиним об'єктом, який має свідомий досвід (усвідомлення досвіду). Я усвідомлює себе, що може бути порожнім відчуттям простого лежання в ліжку без роздумів, з невеликим почуттям, можливо, як досвід моменту пробудження, коли людина на мить не знає, де він або вона є. Цей аспект порожнього Я, можливо, пов'язана з мозком інформація, яка частково походить із мережі за замовчуванням або в клаустрі. Але Я також здатне свідомо усвідомлювати деякі інші несвідомі переживання всередині себе мозку, які потім стають вмістом свідомості, або глобальним робочим простором, який Баарс описав так: «Теорія GW розглядається як театр психічного функціонування. Свідомість у цій метафорі нагадує яскраву пляму на сцені безпосередньої пам'яті, спрямовану туди прожектором уваги під керівництвом виконавчої влади. Лише світла пляма свідоме, а решта театру темна і без свідомості». Оклі і Халліган

також описують, що глобальна теорія робочого простору Баарса виглядає так: «Теорія глобального робочого простору порівнювала «свідомість» з робочим театром, де психологічні події, створені несвідомими процесами, що відбуваються позаду сцени, дозволили деяким вийти на сцену «свідомого усвідомлення».

Якщо Я не звертає уваги на інші несвідомі переживання або не усвідомлює їх, тоді ці переживання залишаються несвідомими. Я - це досвід з усвідомленням. Але що ж тоді таке усвідомлення? Яка різниця між несвідомим досвідом і свідомим досвідом? Коли я їду по шосе, але блукаю у думках про природу свідомості, і раптом моя увага повертається до шосе, тому що хтось сигналізує я просто переключаю свою увагу зі свого філософування на своє водіння. В обох ситуаціях я прокинувся і в свідомості, тільки зміст моєї свідомої зміни. Але, коли мене будить кошмар, моє свідоме «я» було відсутнім, поки жах кошмару не розбудив його.

З точки зору фізики, чи можу я розрізнити свій жах до того, як прокинувся від після? І мій несвідомий досвід мого жаху (у сні) і моє свідоме переживання жаху — це переживання, і те й інше пов'язані з інформаційними сферами мозку, хоча, звичайно, це дуже різні інформаційні поля або стани мозку. Для мого несвідомого досвіду я запропонував, щоб інформація мого мозку взаємодіяла з універсальним суб'єктивним полем, яке породжує мій несвідомий досвід. Я пропоную, що несвідоме Я, коли воно сформовано з іншого несвідомого досвіду, здатне взаємодіяти з другим універсальним фундаментальним полем, полем усвідомлення, квантові частинки якого я буду називати аритонами, і що ця взаємодія перетворює несвідоме Я на свідоме. Я, коли усвідомлене, може бути причетним до багатьох несвідомих переживань у мозку, щоб зробити їх усвідомленими. Несвідомі переживання, які стають усвідомленими, є глобальним робочим простором. Причина, чому я викликаю друге нове квантове поле, полягає в тому, що я повинен спробувати пояснити, як несвідомий досвід стає свідомим. Несвідомому досвіду бракує свідомого усвідомлення. Як могло це усвідомлення стати явним, як ми знаємо? Я знову

звертаюся до тої самої моделі певної інформації мозку, яка взаємодіє з неактивним універсальним квантовим полем, яке взаємодіє з інформацією мозку несвідомого Я, щоб викликати усвідомлення і, таким чином, створити свідоме Я. Усвідомлення завжди тягне за собою досвід, хоча досвіду часто не вистачає усвідомлення. Обізнаність і досвід - два подібні, але дуже окремі сутності. Оскільки вони схожі, я вважаю, що вони повинні мати подібний механізм. Оскільки вони різні, я пропоную, щоб різниця, ймовірно, полягала в тому, що вони включають різні квантові поля.»

Тобто, ми бачимо, що свідоме може називатись «свідомим» тільки внаслідок усвідомлення, а інакше немає сенсу його так називати. А також, щось може стати усвідомленим лише за рахунок суб'єктивного переживання і, відповідно термін «свідомість» взагалі виступає технічним терміном, який можна замінити «суб'єктивним переживанням досвіду».

Крім того Schiffer робить цікаве зауваження, яке в жодному випадку не пригнічує того масиву процесів, які забезпечують усвідомлення досвіду. Навпаки, всі вони долучаються певним чином до суб'єктивного переживання досвіду, можуть навіть усвідомитись за певних умов, проте не можна прирівнювати усвідомлений та неусвідомлений досвід [57]:

««Я» є порталом, через який свідоме переживання та мозок спілкуються. Я відсутнє, як у сні. Свідомі переживання повертаються після пробудження. Несвідомі переживання, на які самість не звертає уваги, залишаються несвідомими переживаннями. Свідомі переживання можуть мати більше значення, ніж несвідомі переживання, але несвідомий досвід складає більшу частину Фрейдистського несвідомого і має велике значення для психології, як, звичайно, робота свідомого переживання. Так само, як несвідомий досвід знаходиться за межами редуційного матеріалізму, так само і свідомий досвід, і обидва повинні отримати свої різні якості суб'єктивності з-за меж матеріального мозку, я припускаю, з нового квантового поля. Оскільки все, що ми усвідомлюємо, ми усвідомлюємо через «Я» – «Я» має бути в змозі взаємодіяти з цим усвідомленням квантового поля. Я передчуваю це,

пов'язуючи досвід і усвідомлення з квантовими полями, що взаємодіють з конкретною інформацією мозку призводить до вирішення складної проблеми свідомості. У нас є концепція, яка робить рішення складної проблеми можливим і усуває висновок про те, вона є нерозв'язаною або таємничою.»

Підсумовуючи все вище сказане ми приходимо висновку, що «свідомість» - в першу чергу багатогранний феномен, дати визначення якому – доволі складна задача. Проте дотримуючись думок А. Агафопова, А. Дамасіо та D. Chalmers – ми можемо результувати:

- «самість», що складається з «базової самості» та «автобіографічної самості» за Дамасіо – є тим, що утворює свідомість;
- За D. Chalmers – основною проблемою феномену свідомості – є відсутнє пояснення суб'єктивного переживання досвіду;
- За А. Агафоповим – суб'єктивна очевидність переживання – емпіричний індикатор свідомості, який тісно пов'язаний із проблемою «Я», оскільки суб'єктивний досвід може переживатись лише від першого обличчя. Термін «свідомість» доцільно використовувати при поясненні феномену усвідомлення.

Можемо додати, що на сьогоднішній день значна кількість нейробіологів не окреслюють різницю між феноменами свідомості та суб'єктивного переживання, як наприклад М. Граціано у своїй роботі «Наука свідомості. Сучасна теорія суб'єктивного досвіду» [10, 14]: «У своїй книзі я користуватимуся термінами "свідомість", "суб'єктивне усвідомлення" і "суб'єктивний досвід (суб'єктивне переживання)" як взаємозамінними, хоча і погоджуся, що вчені не завжди застосовують їх в одному і тому ж контексті. Слово "свідомість" оточене особливо широким ореолом нечітких конотацій.»

Таким чином, тут ми хочемо вивести наступне: *опираючись на думки Агафопова А.Ю. та Граціано М. – слід прирівняти «суб'єктивне переживання» із «свідомістю», але лише тією його частиною, що забезпечує усвідомлення досвіду (усі ті процеси, що забезпечують роботу свідомості, проте не усвідомлюються – вже в сьогоденні називають «когнітивним несвідомим» –*

Сергін В.Я.; Печенкова Є.В., Фалікман М.В.; Аллахвердов В.М., Воскресенська Є.Ю., Науменко О.В. [35; 27; 3]).

Як ми вже писали вище, на думку А. Дамасіо свідомість спирається на два процеси: базову самість та автобіографічну самість, які за наведеними вище описами є тотожними визначенням усвідомлення та рефлексії. З цього ми робимо висновок, що суб'єктивне переживання досвіду формується на підставі усвідомлення та рефлексії. До речі аналогічну думку ми знаходимо у аналізі Хомської Є.Д. робіт Леонтьєва О.Н. [40, 344]: «За думкою О.Н. Леонтьєва, свідомість включає усвідомлення не тільки зовнішнього світу, але й власного внутрішнього стану, себе як суб'єкта діяльності, тобто самосвідомості. В поняття «самосвідомості» входить і ставлення суб'єкта до усвідомлюваних об'єктів» («самосвідомість» доволі часто зіставляється із рефлексією – Степанов С.Ю., Семенов І.Н. [37]).

Для того, щоб зрозуміти характер взаємодії **усвідомлення та рефлексії** і показати модель їх взаємодії, нам слід розібратись із визначеннями цих явищ більш детально.

Розпочнемо із розгляду явища усвідомлення. Відштовхуватись ми будемо від поняття «усвідомленість», так як воно базовим, і розглядається загалом як здатність усвідомлювати що-небудь. На сьогоднішній «усвідомленість» використовується доволі широко, особливо у практичній психології, зокрема цей термін набув особливої популярності у гештальт-психотерапії, також у багатьох східних практиках у сфері духовності. Тому ми звернемось до аналізу Прилепських О.С. та Кобзарєвої І.І. розуміння феномену усвідомленості у сучасній психологічній науці та практиці[29]: «... феномен усвідомлення на сучасному етапі розвитку психологічної науки є однією з центральних проблем психології свідомості. Усвідомлення є кінцевим результатом діяльності свідомості, тому ототожнення свідомості та усвідомлення є неправомірним.».

Дослідження авторок концепції mindfulness (усвідомленості) О.Д. Пуговкіної констатують, що у сучасній зарубіжній психології прийнято розділяти два терміни: усвідомленість (англ. awareness) та уважність (англ.

mindfulness). Виходячи з цього, під *усвідомленістю* розуміється *здатність довільно зосереджувати увагу на поточних подіях і відчуттях, довільно перемикаючи увагу з одних аспектів на інші, відчуваючи при цьому підконтрольність процесу зосередження та керуваність ним*. Що по суті є подібним до визначення Bishop S. [45]. У стані усвідомленості суб'єкт фокусується на переживанні дійсного моменту, намагаючись не відволікатися на події минулого чи думки про майбутнє (є доволі схожим із встановленим Ф. Перлзом принципу «тут і зараз» [18, 19]. Водночас, автор особливо наголошує, що йдеться про безпосереднє фокусування на переживаннях, фокусування без концептуалізації сприйнятого досвіду. Поняття уважності у зарубіжній психології означає здатність безоцінно, предметно та буквально усвідомлювати свій життєвий досвід (повноту і різноманітність змісту подій, що переживаються, і явищ) і одночасно усвідомлення, що відчуття, що переживаються, є внутрішня репрезентація досвіду, якийсь суб'єктивний зліпок з реальності, а не сама об'єктивна реальність.

З погляду А.Ю. Агафонова, усвідомленість, яку традиційно пов'язують із проявом свідомості, виявляє себе у факті суб'єктивної очевидності відчувається, сприймається, мислимого тощо [1].

Крім того, згадуючи визначення «базової самості» за А. Дамасіо («я – як носій знань») і синтезуючи його із вище наведеними – ми можемо вивести власне визначення поняття «усвідомлення» - *процес переживання досвіду дійсного моменту, який стає частиною суб'єктивного переживання*.

Перед тим як сформулювати визначення «рефлексії» повернемося до роботи О. Савченко [34], і тепер вже розглянемо визначення цього поняття згідно із класичним типом раціональності та відповідно до органоцентрованої, енвайроцентрованої, соціоцентрованої та нонцентрованої моделей центрованості у радянській діалектичній та когнітивній психології (табл. 1.2).

Як бачимо, відповідно до таблиці, в обох підходах (радянському діалектичному та когнітивному) спостерігається схожість визначень, які стосуються *функції контролю над психічними процесами, що усвідомлюються*

та об'єктивізацію власного досвіду, тобто ставлення до власного досвіду як до об'єкту, що полягає у погляді на нього «зі сторони».

Таблиця 1.2

Співвідношення змісту та обсягу понять «рефлексія» і «свідомість»

(за Савченко О.)

Тип раціональн ості	Модель центрованості	Радянська діалектично зорієнтована психологія			Когнітивна психологія		
		Співвідноше ння свідомості та рефлексії	Визначення рефлексії	Основний механізм рефлексії	Співвідношен ня свідомості та рефлексії	Визначення рефлексії	Основний механізм рефлексії
класичний	Органоцентрова	рефлексія – атрибут свідомості, що відрізняє її від інших рівнів організації психічного	«самопізнання у вигляді роздумів над власними переживаннями, відчуттями і думками» (К. Платонов); вивчення змісту власної свідомості (В. Столін)	розщеплення на об'єкт та засіб пізнання; встановлення відносин між елементами різних структур (вербалізація переживань та думок)	рефлексія – режим свідомості, за якого домінує установка на свідомий аналіз	«здатність розмірковувати про особливості власного мислення з метою його удосконалення» (П. Дондер)	усвідомлення як зміна фокусу уваги
	Енвайроцентрована	рефлексія як механізм свідомості	різновид внутрішньої діяльності; процес мислення внутрішньої активності, котрий «передбачає критичну реконструкцію реальності» (Т. Дмитрієва, Н. Сєдова)	перехід із зовнішнього плану реалізації активності у внутрішній план аналізу, із зовнішньої сторони діяльності на внутрішню	рефлексія як форма активності свідомості (самоспостереження)	здатність бачити себе зі сторони, сформована на спостереженні за власними переживаннями, роздумами та діями (М. Браун)	когнітивний контроль як механізм керування когнітивними ресурсами суб'єкта: координація різних когнітивних процесів та функцій
	Соціоцентрована	рефлексія як чинник розвитку свідомості	процес усвідомлення психічних процесів із метою «оволодіння, свідомого керівництва ними» (Л. Виготський)	інтеріоризація нових життєвих подій у наявні в людини структури (М.Клементьева)	рефлексія як набута здатність свідомості, надбудований рівень	мета-здібність, яка забезпечує регуляцію всієї когнітивної підструктури психіки	перехід у метастан свідомості

Продовження табл. 1.2

Тип раціональності	Модель центрованості	Радянська діалектично зорієнтована психологія			Когнітивна психологія		
		Співвідношення свідомості та рефлексії	Визначення рефлексії	Основний механізм рефлексії	Співвідношення свідомості та рефлексії	Визначення рефлексії	Основний механізм рефлексії
	Нонцентрована	свідомість та рефлексивність як ознаки внутрішньої активності суб'єкта	раціональна та вербально- имволічна активність особистості, спрямована «на розвиток та інтеграцію життєвого шляху» (О. Старовойтенко)	формування рефлексивної позиції, зміна позицій	рефлексивність як метастан- контролю свідомості, структурування досвіду	аутоно- етичний (рекурсивний) стан свідомості, спрямований на самопізнання, що поєднує само- визнання, самодослідження та самосприйняття (Ф. Петерс)	наведення фокусу уваги, формування установки на аналіз власної поведінки

Таким чином, дані визначення знов можна легко зіставити із А. Дамасіо («я – позиція спостерігача»), та надати наступне визначення «рефлексії» – *процес переживання досвіду, який постає у позиції об'єкта. Таким чином суб'єкт, що рефлексує, ставиться до власних переживань чи думок як до чогось «стороннього», тим самим забезпечуючи можливість активно взаємодіяти із переживанням власного досвіду, а не з безпосереднім досвідом.* Позиція спостерігача наче дає можливість бути «над» досвідом і споглядати його.

Щоб пояснити зв'язок між суб'єктивним переживанням, усвідомленням та рефлексією – ми підемо за прикладом А. Дамасіо: «самість»(суб'єктивне переживання) складається з «я» - носія знань (усвідомлення) та «я» - позиції спостерігача (рефлексія).

Ми не можемо дати чіткої відповіді про те, як саме утворюється суб'єктивне переживання досвіду, проте зрозуміло, що воно базується на усвідомленні та рефлексії, оскільки всі вони пов'язані так чи інакше із самим досвідом. Також важливо наголосити, що усвідомлення – є необхідним для

рефлексії, бо якщо досвід не буде усвідомлений, то далі рефлексії ні з чим «працювати». Саме тому ці процеси нерозривні, і неможливо сказати, який з них вносить більшу частку у суб'єктивне переживання.

Варто сформулювати модель, яка відображає перетікання всіх цих процесів: спочатку відбувається первинне переживання досвіду в усвідомленні, далі те, що усвідомилось може бути відрефлексовано суб'єктом та вторинно пережитись вже як об'єкт. Все це відбувається наче в постійному «човнику», коли суб'єкт по чергово з'являється то в першій позиції, то у другій тим самим забезпечуючи перебіг досвіду (рис. 1.1). Крім того важливим для розуміння є положення нашої теоретичної думки про те, що чим більшу кількість об'єктів, явищ, власних переживань суб'єкт здатен усвідомлювати – тим з більшим обсягом інформації зможе працювати процес рефлексії. А це в свою чергу приводить до того, що суб'єкт здатен більш якісно усвідомлювати власні потреби та формулювати шляхи їх задоволення.

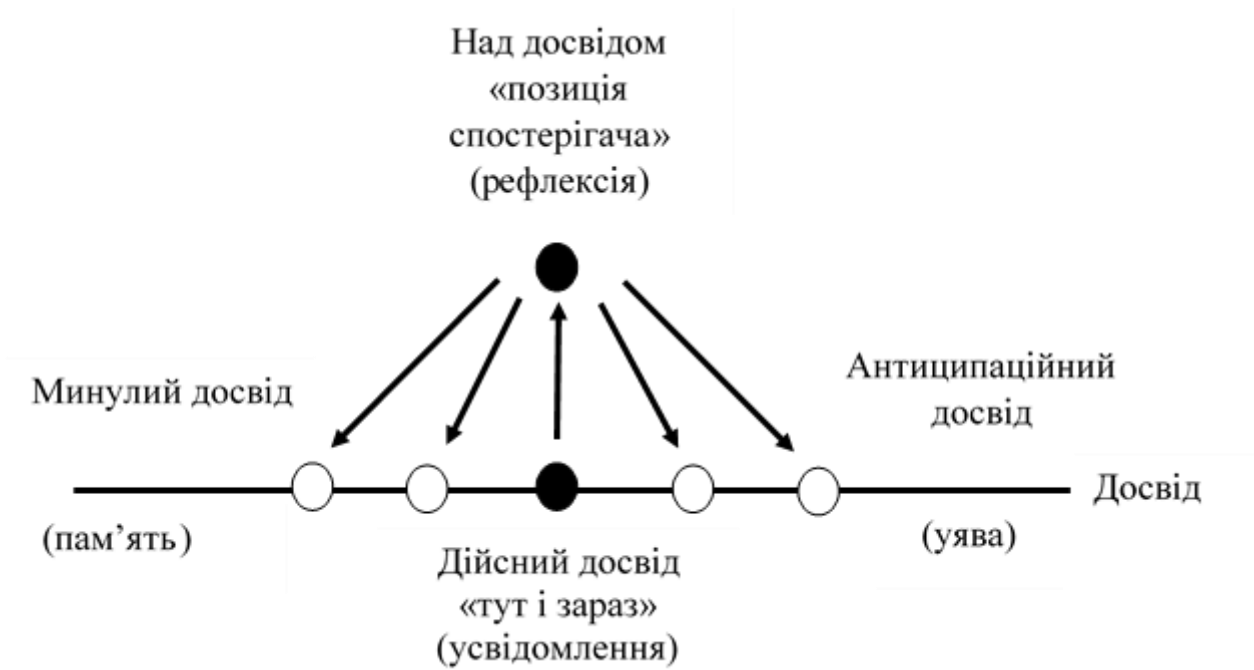

Рис. 1.1. Модель суб'єктивного переживання досвіду

Відповідно до даної моделі чорна горизонтальна лінія представляє досвід який ми переживаємо. Для кожного індивіда досвід завжди ділиться на минулий та майбутній (або краще сказати антиципаційний, оскільки ми не можемо стверджувати, що навіть через мить людина буде існувати і якийсь досвід взагалі нею буде переживатись, проте задовольняючи наші потреби здійснюючи певну діяльність ми орієнтуємось на той стан, якого бажаємо та плануємо необхідний план дій аби його досягти, тим самим, наче передбачаємо майбутнє), що в теоретичному плані можемо, навіть, зіставити із роботою Gibson [51], присвячену екологічному підходу до зорового сприймання.

Коли індивід переживає дійсний досвід («тут і зараз») він робить це за допомогою процесу усвідомлення, тобто базового структурного елементу суб'єктивного переживання досвіду та сприймає і взаємодіє із актуальною ситуацією, не спираючись на минулий досвід чи можливі припущення стосовно майбутнього. Цей процес необхідний для орієнтації в актуальній ситуації та власному стані і забезпечує цілісність сприйняття. Без повноцінної роботи усвідомленості неможлива якісна робота процесу рефлексії.

Після процесу усвідомлення досвіду суб'єкт має здатність рефлексувати його. Тобто бути наче у позиції «над» досвідом і споглядати його наче фільм, проте такий фільм, на кінцівку якого може вплинути. Виходячи з моделі ми хочемо також наголосити про тісний зв'язок рефлексії із процесами пам'яті та уяви, адже завдяки ним ми здатні «розглядати» минулий досвід, тобто рефлексувати його та передбачати майбутній. Все це забезпечується механізмом опосередкування, за рахунок якого суб'єкт наче «віддаляється» від безпосереднього досвіду.

Цей процес переходу інформації з процесу усвідомлення до процесу рефлексії і навпаки складає наче замкнене коло: новий досвід усвідомлюється, переходить на етап, коли він може рефлексуватись, в цей же час відрефлексований досвід запускає нові моделі поведінки, результати та перебіг яких спричиняють новий досвід. Щось подібне ми знаходимо у роботах О. Леонтєва [19]:

«Сама собою необхідність виникнення в людини явищ свідомості, зрозуміло, ще нічого не говорить про процес із породження. Вона, проте, ясно ставить завдання дослідження цього процесу, завдання, яке у колишній психології взагалі виникало. Справа в тому, що в рамках традиційної діодичної схеми об'єкт -> суб'єкт феномен свідомості у суб'єкта приймався без жодних пояснень, якщо не рахувати тлумачень, що допускають існування під кришкою нашого черепа якогось спостерігача, що споглядає картини, що ткуть у мозку нервові фізіологічні процеси.

Переходи суб'єкт -> діяльність -> предмет утворюють як круговий рух, тому може здаватися байдужим, яке з його ланок або моментів взяти в якості вихідного. Однак це зовсім не рух у зачарованому колі. Коло це розмикається, і розмикається саме в чуттєво-практичній діяльності.»

Опосередкування не може здійснюватись само по собі, необхідно щось, через що має відбуватись опосередкування досвіду. В нашому випадку – це мова. Так історично склалось, що мозок вирішив використовувати саме мовлення як «опору» для опосередкування, і це доволі логічно, оскільки

мовлення не таке витратне з точки зору енергетичних ресурсів та функціональності використання як емоції чи жестикуляція. Мовлення здатне за найшвидший час передати точну інформацію, яку інший зможе швидко інтерпритувати.

1.3. Роль вербального інтелекту як інструменту суб'єктивного переживання досвіду в процесі прийняття рішення

«Хочу особливо підкреслити, що переживання *зрозумілості* і вербальний опис того, що зрозуміло – це різні процеси... Для акту миттєвого переживання розуміння достатньо виходу на табло свідомості ємних одиниць внутрішнього мовлення, зрозумілого «для себе» за рахунок багатомірності образів свідомості та їх включеності в індивідуальний образ світу... Для вербального опису зрозумілого, особливо якщо він одразу орієнтований «на інших», необхідно від континуальності, багатомірності, об'ємності, предметності, емоційно-оцінювального забарвлення образів свідомості в їх багатомірних зв'язках і відношеннях перейти до використання *дискретних мовленнєвих* одиниць, до того ж комбінованих за певними прескрептивними правилами.» - цей фрагмент з роботи Залевської А.А. [14] доволі чітко нам вказує на те, що мовлення «для себе» та «для інших» супроводжуються «виходом на табло свідомості», що ми можемо інтерпретувати як усвідомлення мовленнєвих одиниць, що використовуються в ситуація мовлення «для себе» та «для інших». Також у цій же статті ми зустрічаємо, що вербальне мовлення пов'язане із рефлексією і все це разом вказує на тісний зв'язок суб'єктивного переживання досвіду (свідомості) із вербальним інтелектом через процеси усвідомлення та рефлексії.

На сьогоднішній день зв'язок мови і свідомості є очевидним (Черниговская Т.В., Панченко Л.Л., Шестерніна О.І. та ін. – [41; 42; 24]), чи з вербальним інтелектом. Проте нам цікаво розглянути цей зв'язок із усвідомленням та рефлексією. І доволі виразно із цим завданням справляється

робота Хомської Є.Д. [40, 320], присвячена аналізу робіт О. Р. Лурії: «Як і Л. С. Виготський, О. Р. Лурія виокремлював значення і смисл слова, пов'язуючи розвиток свідомості із розвитком значення і смислу слів. Він вважав, що на різних вікових етапах розвитку дитини значення слова змінюється, разом з ним змінюється й будова її свідомості. Тому учіння про розвиток смислового та системного значення слова може бути одночасно позначено як учіння про смисловий та системний розвиток свідомості. На ранньому етапі розвитку дитини його свідомість носить переважно *афективний характер*. Це етап відображення емоційних зв'язків та ставлень. Наступний етап складає відображення *практичних наочно-дієвих ставлень* і тільки на завершальному етапі свідомість набуває *абстрактного вербально-логічного характеру...*»

Ця цитата є доволі цікавою для нас з точки зору теоретичного надбання, адже етап відображення практичних наочно-дієвих ставлень зіставляється із процесом усвідомлення, бо обидва терміни стосується безпосередньої взаємодії суб'єкта із певним досвідом. У той же час процес рефлексії зіставляється із етапом абстрактного вербально-логічного характеру свідомості, оскільки сама абстрактність (відстороненість) стосується перебування суб'єкта наче «над» безпосереднім досвідом.

Інтелектуальний потенціал особистості зазвичай пов'язують із рівнем розвитку знаково-символічної функції. Ще Л.С. Виготський, ввівши поняття сигніфікації, вказував на те, що функціональні відносини всередині вищих психічних функцій пов'язані з вживанням знаків, тому і тісний взаємозв'язок інтелекту з семіотичної функцією розглядалася їм як центральний, основний момент у побудові будь-якої психічної функції.

Якщо перейти до робіт самого О. Лурії ми в котре переконаємось у інструментальній ролі мовлення, а отже і вербального інтелекту [20]:

«У процесі суспільно поділеної праці у людей і виникла потреба тісного спілкування, позначення тієї трудової ситуації, в якій вони беруть участь, яке і призвело до виникнення мови. Спочатку ця мова була тісно пов'язана з жестами

і нечленороздільний звук міг означати і «обережніше», і «напружився» тощо. Значення цього звуку залежало від практичної ситуації, від дії, жесту та тону.

Народження мови призвело до того, що поступово виникла ціла система кодів, які позначали предмети та дії; пізніше ця система кодів стала виділяти ознаки предметів і дій та їх відносини і, нарешті, утворилися складні синтаксичні коди цілих речень, які могли б формулювати складні форми висловлювання. Ця система кодів і набула вирішального значення для подальшого розвитку свідомої діяльності. Мова, яка спочатку була глибоко пов'язана з практикою, вплетена у практику і мала симпрактичний характер, поступово стала відокремлюватися від практики і стала укладати у собі систему кодів, достатніх для передачі будь-якої інформації, хоча, як ми побачимо нижче, ця система кодів ще довго зберігала найтісніший зв'язок із конкретною людською діяльністю.

В результаті суспільної історії мова стала вирішальним знаряддям людського пізнання, завдяки якому людина змогла вийти за межі чуттєвого досвіду, виділити ознаки, сформулювати відомі узагальнення чи категорії. Можна сказати, що якби у людини не було праці та мови, у неї не було б і абстрактного категоріального мислення.

Таким чином, людина відрізняється від тварин наявністю мови як системи кодів, позначають предмети та його відносини, з допомогою яких предмети вводяться в відомі системи чи категорії. Ця система кодів веде до формування абстрактного мислення, формування категоріального свідомості. В силу цього ми і будемо розглядати проблему свідомості та абстрактного мислення у тісному зв'язку з проблемою мови.»

Також звертаємось до робіт О. Леонтьєва, в яких стверджується, що мова – є засобом опосередкування предметного світу, що знову ж таки вказує на інструментальність мовлення в процесі здійснення діяльності, а отже і задоволення потреб [19]:

«Отже значення переломлюють світ у свідомості людини. Хоча носієм значень є мова, але вона не деміург значень. За мовними значеннями ховаються суспільно вироблені способи (операції) дії, у яких люди змінюють і пізнають об'єктивну реальність. Інакше висловлюючись, у значеннях представлена перетворена і згорнута у матерії мови ідеальна форма існування предметного світу, його властивостей, зв'язків і відносин, розкритих сукупної соціальної практикою. Тому значення власними силами, тобто, в абстракції від їхнього функціонування в індивідуальній свідомості, настільки ж "не психологічні", як і та суспільно пізнана реальність, яка лежить за ними.

Як мовилося раніше, психічне відбиток виникає внаслідок роздвоєння життєвих процесів суб'єкта на процеси, здійснюють його прямі біотичні відносини, і "сигнальні" процеси, які опосередковують їх; розвиток внутрішніх відносин, що породжуються цим роздвоєнням, і знаходить своє вираження у розвитку структури діяльності, але в цій основі – й у розвитку форм психічного відображення. Надалі, лише на рівні людини, відбувається така трансформація цих форм, що призводить до того, що, фіксуючись у мові (мовах), вони набувають квазі-самостійного існування як об'єктивних ідеальних явищ.

Сама собою необхідність виникнення в людини явища свідомості, зрозуміло, ще нічого не говорить про процес із породження. Вона, проте, ясно ставить завдання дослідження цього процесу, завдання, яке у колишній психології взагалі виникала. Справа в тому, що в рамках традиційної діючої схеми об'єкт -> суб'єкт феномен свідомості у суб'єкта приймався без жодних пояснень, якщо не рахувати тлумачень, що допускають існування під кришкою нашого черепа якогось спостерігача, що споглядає картини, що ткуть у мозку нервові фізіологічні процеси.»

«Цей процес спочатку виникає у тій самій системі об'єктивних відносин, у якій відбувається перехід предметного змісту діяльності на її продукт. Але для того, щоб процес цей реалізувався, недостатньо, щоб продукт діяльності, що ввібрав її в себе, постав перед суб'єктом своїми речовими властивостями;

має відбутися така його трансформація, у результаті який міг би виступити як пізнаваний суб'єктом, тобто. ідеально.

Трансформація ця відбувається за допомогою функціонування мови, що є продуктом та засобом спілкування між собою учасників виробництва. Мова несе у своїх значеннях (поняттях) той чи інший предметний зміст, але зміст, що повністю звільнений від своєї речовинності. Так, їжа є, звичайно, речовим предметом, значення ж слова "їжа" не містить ні грама харчової речовини. При цьому і сама мова теж має своє речове існування, свою матерію; проте мова, взятий стосовно реальності, що є такою, є лише формою її буття, як і ті речові мозкові процеси індивідів, які реалізують її усвідомлення.»

Виходячи з наведених вище особливостей процесів усвідомлення та рефлексії ми можемо результувати, що головною функцією такого феномену як суб'єктивне переживання досвіду є здатність суб'єкта абстрагуватись від безпосереднього досвіду, що як ми бачимо дозволило нам, як виду, значно ефективніше адаптуватись та задовольняти власні потреби. Також наголошуємо увагу на тому, що це абстрагування вдається завдяки мові, як інструменту, що дозволяє опосередковувати весь досвід: «Будова свідомості тісно пов'язана зі словом – одиницею мови, – вважав О. Р. Лурія. Слово, що має значення, забезпечує перехід від чуттєвого пізнання до раціонального. Будучи «знаряддям свідомої діяльності», воно займає центральне місце у формуванні людської свідомості.».

Підсумовуючи все вище написане та на основі великої кількості праць психологічного, нейропсихологічного та біологічного характеру ми можемо стверджувати, що поняття суб'єктивного переживання досвіду та свідомості є тотожними, проте слід звернути увагу, що коли ми кажемо про свідомість ми маємо на увазі лише те, що людина здатна усвідомити. А ту частину процесів які забезпечують роботу свідомості проте не усвідомлюються доцільніше називати когнітивними несвідомими процесами, аби уникнути невідповідності термінів, оскільки нерелевантно, що феномен свідомості включає в себе те, що

не усвідомлюється – це породжує протиріччя та створює теоретичну плутанину, яка відводить нас все далі від дійсного положення речей.

На основі теоретичного аналізу роботи А. Дамасіо ми розкриваємо, що робота феномену суб'єктивного переживання досвіду включає в себе взаємопов'язані та інтегровані процеси усвідомлення та рефлексії, які є взаємозалежними: чим ширше коло предметів і явищ, які особа здатна усвідомити – тим з більшою кількістю інформації здатен обробляти процес рефлексії.

Для структування цієї думки нами була розроблена теоретична модель суб'єктивного переживання досвіду, яким чином утворюється саме суб'єктивність – питання досі відкрите, проте ми сподіваємось, що розкриття структури суб'єктивного переживання – надасть нові перспективи досліджень у даній проблематиці.

Також спираючись на аналіз Є.Д. Хомської робіт О.Р. Лурії та ін. стосовно особливостей формування та використання мови ми прийшли висновку, що мовлення є інструментом свідомості (суб'єктивного переживання досвіду) і рівень володіння мовою вказує на якість процесів рефлексії та усвідомлення. Їх якість визначається тим, наскільки людина якісно здатна задовольняти власні потреби з їх допомогою. Таким чином мовлення може і має використовуватись нами для якісного задоволення потреб.

Також ми встановили в ході теоретичного дослідження, що ті рішення, які приймаємо усвідомлено – мають пряму залежність від рівня розвитку вербального інтелекту, оскільки мовлення – інструмент свідомості, і через мову ми здатні усвідомлювати світ, і відповідно кожне рішення яке приймаємо свідомо – так чи інакше пов'язане із нашою здатністю володіти мовою. Таким чином вербальний інтелект, як інструмент суб'єктивного переживання досвіду, який відіграє значну роль у ефективній адаптивності організму, відіграє основоположну роль у якісному задоволенні наших потреб та відповідно у кожному прийнятому рішенні.

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВПЛИВУ ВЕРБАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ПРОЦЕС ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ

2.1. Організація і методика дослідження впливу вербального інтелекту на процес прийняття рішення

У зв'язку із посиленням карантинних обмежень і неможливістю проводити дослідження у оф-лайн форматі ми організували його на базі платформи google.forms. Таким чином це значно полегшило завдання із залученням якомога більшої кількості учасників та з організацією підбору зручного часу для проходження завдань і тестів (оскільки участь у дослідженні займала близько 90 хвилин). Хоча ми також розуміємо що такий формат міг певним чином вплинути на «чистоту» результатів, відповідно до тих умов, у яких знаходились учасники безпосередньо під час заповнення гугл-форми.

Згідно з темою даної роботи та висновків теоретичної частини *об'єктом* практичного дослідження виступає процес прийняття рішення.

Предмет – психологічна характеристика впливу вербального інтелекту на процес прийняття рішення.

Відповідно *метою* даного дослідження є надання емпірично підтвердженої психологічної характеристики впливу вербального інтелекту на процес прийняття рішення.

Відповідно до цього *основна гіпотеза* полягає у наступному: процес прийняття рішення є складно організованим, системним і багатокomпонентним динамічним феноменом, усвідомлений блок якого безпосередньо представлений у суб'єктивному переживанні досвіду. Через те, що механізмами суб'єктивного переживання досвіду виступають рефлексія і усвідомлення, вербальний інтелект людини можна розглядати його інструментом, рівень розвитку якого визначає повноту і ясність суб'єктивного переживання досвіду

і, зрештою, ефективність прийняття рішення. Тому передбачаємо, що ефективність процесу прийняття рішення буде мати прямо пропорційну залежність від рівня розвитку вербального інтелекту. Низький рівень розвитку вербального інтелекту розширює зону невизначеності при конкретизації і вирішенні завдань, утруднює процес прийняття рішення і таким чином, підвищує тривожність і рівень поточної невротизації особистості. Крім того, оскільки ми проводили тестування та опитування стосовно супутніх психічних явищ і процесів – є ще *додаткові гіпотези*:

- передбачаємо, що рівень невротизації буде мати обернено пропорційний зв'язок із рівнем повсякденної усвідомленості;
- передбачаємо, що рівень вербального інтелекту буде мати прямо пропорційну залежність від рівня повсякденної усвідомленості;
- передбачаємо, що при загальному успішному проходженню творчого завдання рівень загального незадоволення учасників ДО виконання творчого завдання буде значно вищим, ніж ПСЛЯ.

Виходячи з мети ми ставили перед собою наступні *завдання при організації дослідження*:

- підбір методів дослідження основного плану (для визначення рівня вербального інтелекту та рівня ефективності процесу прийняття рішення) і супутніх для вивчення супутніх процесів (рівня усвідомленості та невротизації), які пов'язані із вербальним інтелектом;
- створення гугл форми із розробкою інструкцій та розміщенням обраних тестів і завдань;
- залучення до участі у дослідженні;
- підрахунок результатів та зведення їх у таблиці для зручності подальших операцій з ними;
- проведення математичного аналізу отриманих даних для виявлення кореляцій між психологічними процесами і явищами, а також їх характеру;
- формулювання висновків.

До кола основних методів входять тест визначення рівня інтелекту за Р. Амтхауером, а саме вербального інтелекту за відповідними субтестами, та проблемне завдання, в якому учасники мали проявити яким чином вони приймають рішення виходячи з актуальних для них проблем (відповідно нами було розроблено систему оцінювання ефективності процесу прийняття рішення на основі теоретичної частини).

Відповідно до тесту визначення рівня інтелекту ми брали до уваги наступні субтести, які характеризують саме вербальні здібності:

- Перший субтест - "Логічний відбір". Мається на увазі вивчення індуктивного мислення, мовних навичок. Завдання випробуваного - завершити пропозицію одним із наведених слів. Кількість завдань - 20. Час виконання - 6 хв.

- Другий субтест. Вивчення здібностей до абстрагування, оперування вербальними поняттями. У кожному завданні випробовуваному пропонують п'ять слів. З них чотири пов'язані між собою за змістом, а одне зайве. Це слово і шукане. Кількість завдань - 20. Час виконання - 6 хв.

- Третій субтест – «Аналогії». Виявлення рівня комбінаторних здібностей. У кожному завданні випробовуваному пропонується 3 слова. Між першим та другим є певний зв'язок. Після 3 слова - прочерк. З п'яти запропонованих до завдання версій відповідей потрібно зупинити свій вибір на такому слові, яке можна пов'язати з третім тим самим способом, що й дві перші. Кількість завдань - 20. Час виконання - 7 хв.

- Четвертий субтест - "Класифікація". Оцінювання рівня можливості формулювати певну точку зору. Випробуваний має об'єднати два слова загальним уявленням. Кількість завдань - 16. Час виконання - 8 хв.

- Дев'ятий субтест. Тут підібрані завдання виявлення можливості зосереджувати увагу і зберігати у пам'яті вивчене. Піддослідний зобов'язаний запам'ятати ряд певних слів і знайти їх серед інших, запропонованих у завданні. Слова, призначені для запам'ятовування, занесені до таблиці певних груп.

Загальна кількість слів, що запам'ятовуються, - 25. Час запам'ятовування таблиці - 3 хв. Кількість завдань - 20. Час виконання - 6 хв.

Крім цих методів ми використовували супутні, які допомогли б отримати більш цілісну картину результатів. Так нами була використана методика визначення рівня невротизації за Л.І. Васерманом [31], та опитувальник «Шкала оцінки когнітивної та емоційної усвідомленості, оновлена версія (СAMS-R)» [50], яких підходить для визначення загального рівня повсякденної усвідомленості.

Ідея використання останніх двох методів полягала у підтвердженні думки, рівень усвідомленості буде мати прямо пропорційну кореляцію із рівнем вербального інтелекту, а також, що рівень невротизації буде мати обернено пропорційну кореляцію рівнем усвідомленості, оскільки: «Високий рівень невротизації свідчить про виражену емоційну збудливість, внаслідок чого з'являються негативні переживання (тривожність, напруженість, занепокоєння, розгубленість, дратівливість); про безініціативність, яка формує переживання, пов'язані з незадоволеністю бажань; про егоцентричну особистісну спрямованість, що призводить до іпохондричної фіксації на соматичних відчуттях та особистісних недоліки; про труднощі у спілкуванні; про соціальну боязкість і залежність.» [31]. Через це високий рівень невротизації – має негативно впливати на ефективність процесу прийняття рішення та вказувати на низький рівень усвідомленості.

Таким чином ми склали анкету для проходження тестів і завдань (див. Додаток А), на початку якої були вказані загальні інструкції та поля для зазначення загальних даних учасників.

Для того, аби дослідження було більш валідним та сприймалося учасниками не як завдання, яке потім буде оцінюватись та відповідно підвищувати рівень тривоги – ми не вказували справжні назви методик, які використовувались. Так наприклад тест для визначення рівня інтелекту за Р. Амтхауером ми перейменували у «тест визначення особливостей пізнавальних процесів», та зазначили наступні інструкції:

«Перед тим, як виконувати дане завдання - уважно прочитайте всі пункти!

Перед вами посилання на проходження тесту: amthauer-ist.com/ru/

1) Будь ласка скопіюйте дане посилання, відкрийте нову вкладку у вашому браузері, натисніть на поле пошуку та оберіть "Вставити и перейти на страницу ...".

2) Після того, як завантажиться сторінка із тестом - натисніть клавішу "Пройти тест". Вам відкриється наступна сторінка, де необхідно вказати ваш вік та обрати "форму А" проходження тесту; вказувати ім'я не обов'язково.

3) Після цього натисніть на клавішу "Пройти тест" і розпочинайте проходження, уважно читаючи всі інструкції!

4) Після того, як завершите тестування, вам буде представлена таблиця із показниками до кожного субтесту, не закриваючи вкладку із таблицею, поверніться до цієї форми аби вписати набрані бали з необхідних субтестів.»

Для оптимізації проведення дослідження, а також через умови карантинних обмежень ми вирішили використати платформу amthauer-ist.com/ru/, і відповідно в інструкції вказали дане посилання на сайт, де кожен учасник мав пройти даний тест, та після проходження вказати результати необхідних субтестів у зазначених полях (див. Додаток А). Оскільки нас цікавило саме визначення рівня вербального інтелекту, то учасникам необхідно було вказати саме показники «ДП(1), ИС(2), Ан(3), Об(4), Пм(9)», бо згідно з методикою саме вони визначали різні аспекти розвитку вербального інтелекту та відповідно їх середнє значення було загальним показником.

Наступний опитувальник на визначення рівня невротизації був перейменований на «Особливості повсякденного стану» та містив у собі інструкцію та питання з необхідної методики безпосередньо у самій гугл-формі.

Опитувальних на визначення рівня повсякденної усвідомленості ми перейменували у «Особливості повсякденної уваги» і також вказали необхідні інструкції та питання з оригінального опитувальника.

Останнє з основних завдань було «Творче завдання». По суті ми хотіли визначити з його допомогою ефективність процесу прийняття рішення кожного учасника. Для того, щоб уникнути недостатнього рівня вмотивованості ми пропонували учасникам звернутися до певної актуальної для них в момент виконання завдання проблеми. Таким чином ми сподівались, що вдасться наблизитись до більш притаманного алгоритму прийняття рішення кожному досліджуваному. Інструкції та запитання виглядали так:

«Будь ласка у поданих нижче полях опишіть певну життєву проблему, яка є актуальною та нерозв'язаною і зараз. Спробуйте описати її якомога повніше(включаючи обставини та ваші почуття і думки з цього приводу).

Після цього, у наступному полі сформулюйте та запишіть план прийняття рішення, яке реально може вирішити зазначену вами проблему, описуючи кожен етап плану та вказуючи назву кожного етапу.

* Велике прохання виконувати це завдання відверто із справжніми подіями, почуттями та думками, що є для вас актуальними у тій життєвій ситуації, в якій ви сьогодні знаходитесь.

Опишіть актуальну для вас життєву проблему з будь-якої сфери вашого життя, що досі є нерозв'язаною.

Відведіть для себе певний час, щоб сформулювати реальний, на ваш погляд, план прийняття рішення, яке може вирішити зазначену вами проблему, описуючи при цьому кожен етап(що він з себе складає) та вказуючи назву кожного етапу(наприклад "Оцінка ситуації").

».

Оскільки нам було необхідно визначити залежність процесу прийняття рішення від рівня вербального інтелекту – нами були розроблені критерії оцінки ефективності процесу прийняття рішення (табл. 2.1), на підставі теоретичної частини, за допомогою якої ми відповідно оцінювали відкриті відповіді учасників.

Відповідно до кожного критерію у таблиці зазначені питання, відповіді на які дозволяють оцінити сформульованість досліджуваними того чи іншого етапу процесу прийняття рішення. Відповідь на кожне питання становить «1» бал, тому максимальна оцінка при описі проблеми та ухваленні рішення, що реалізує потребу становить «7» балів.

Таблиця 2.1

Критерії оцінки ефективності процесу прийняття рішення

Критерій	Питання для визначення ступеня реалізації критерія	Максимальна оцінка
1.Визначено потребу, що слід реалізувати та кінцевий результат її задоволення.	<i>Незадоволення якої потреби викликало дану потребу? Як має виглядати задоволення цієї потреби в кінці?</i>	2 бали
2.Сформульовано шляхи, якими можна задовольнити потребу відповідно до кінцевого результату.	<i>Чи окреслені декілька варіантів як діяти в описаній ситуації? Присутня розгорнутість опису кожної альтернативи?</i>	2 бали
3. Оцінено результативність кожної альтернативи.	<i>Чи вказані позитивні/негативні наслідки кожної з альтернатив? Зіставлені різні наслідки альтернатив?</i>	2 бали
4.Власне прийняття рішення.	<i>Вказано альтернативу, яку слід реалізувати?</i>	1 бал

Після того, як всі учасники пройшли тестування (їх було 77) ми відібрали усі відповіді, які були заповнені правильно (60 відповідей) та структурували все за допомогою офісного додатку Excel, а також виконували розрахунки кореляцій між різними показниками та виводили відповідні графіки, на основі яких прийшли до наступних результатів.

2.2. Психологічний аналіз впливу рівня розвитку вербального інтелекту на ефективність прийняття рішення

Наведемо загальну статистику стосовно учасників. Стосовно віку: найменший вік учасника 16 років, найстарший – 32. Середній вік – 18,7 років. Стосовно розподілу дивіться рисунок 2.1.

Наступні дані, що характеризують вибірку стосуються статі: 9 учасників чоловічої статі, а 51 – відповідно жіночої (див. рис. 2.2).

Також слід зазначити, що більша частина учасників – студенти факультету Соціальної педагогіки та психології і навчаються за спеціальностями «Психологія», «Дошкільна освіта» та «Початкова освіта».

Рис. 2.1. Віковий розподіл учасників

Рис. 2.2. Розподіл учасників за статтю

Після отримання первинних даних ми структурували відповіді всіх учасників в таблиці (табл. 2.2) за наступними показниками: рівень вербального інтелекту (середнє значення показників проходження субтестів), рівень невротизації, рівень повсякденної усвідомленості, показники рівня незадоволення учасників ДО та ПІСЛЯ виконання творчого завдання, оцінка ефективності процесу прийняття рішення.

На основі даної таблиці ми виконували всі наступні розрахунки, графіки та таблиці з метою виявлення всіх можливих зв'язків між вказаними вище показниками.

Виходячи з даних таблиці ми бачимо наступні показники середніх значень:

- рівень вербального інтелекту – 102,8;
- рівень невротизації – 18,67;
- рівень повсякденної усвідомленості – 26,5;
- рівень незадоволення учасника ДО творчого завдання – 2,86;
- рівень незадоволення учасника ПІСЛЯ виконання творчого завдання – 2,8;
- ефективність процесу прийняття рішення – 2,7.

Вказані середні значення показників необхідні нам для визначення нормального розподілу результатів того чи іншого тесту.

Так наприклад розподіл частоти показників ефективності процесу прийняття рішення (рис. 2.3) вказує, що мода значень знаходиться у інтервалі (2,2 – 3,3], а відповідний середній показник результатів вибірки за даним показником – 2,7. Відповідно отримані результати можна вважати нормально розподіленими та використовувати критерій Пірсона для визначення лінійної кореляції із іншими нормально розподіленими множинами значень.

Таблиця 2.2

Результати проходження всіх методик по кожному учаснику

№ учасника	Середнє значення вербального інтелекту	Рівень невротизації	Рівень повсякденної усвідомленості	Середній показник рівня незадоволення ДО проблемної ситуації	Середній показник рівня незадоволення ПІСЛЯ проблемної ситуації	Оцінка ефективності прийнятого рішення
1	109	19	29	3,3	3,7	2
2	102	15	31	2,0	1,7	3
3	102	8	32	1,0	1,0	3
4	102	15	24	1,3	1,7	1
5	102	5	29	1,3	1,0	1
6	94,2	30	23	4,7	1,7	2
7	92,6	18	24	3,7	3,0	3
8	94	22	27	3,3	2,3	1
9	102,2	25	32	7,0	7,0	2
10	108,2	13	28	1,0	1,7	2
11	96,2	13	25	1,3	1,3	4

Продовження табл. 2.2

№ учасника	Середнє значення вербального інтелекту	Рівень невротизації	Рівень повсякденної усвідомленості	Середній показник рівня незадоволення ДО проблемної ситуації	Середній показник рівня незадоволення ПІСЛЯ проблемної ситуації	Оцінка ефективності прийнятого рішення
12	107,8	28	20	3,0	2,7	2
13	109,8	13	27	3,0	3,7	3
14	108,2	32	19	4,0	5,7	1
15	103,6	7	27	1,3	1,3	2
16	101,4	21	21	2,7	3,0	2
17	98,4	20	32	5,7	5,3	3
18	99,2	7	26	3,3	2,0	1
19	95	13	17	2,0	1,3	2
20	109,4	4	32	1,0	1,0	4
21	117,6	20	16	3,7	4,0	3
22	99,8	31	17	4,3	4,0	2
23	92,8	17	24	1,7	1,0	3
24	109,6	27	23	5,7	5,3	2
25	100,4	16	29	1,0	1,0	2
26	101,6	14	34	1,7	1,7	2
27	93,4	9	29	2,0	1,0	2
28	114	9	30	2,0	1,7	6
29	110,8	16	29	1,7	2,0	5
30	99,6	33	27	5,3	5,7	4

Продовження табл. 2.2

№ учасника	Середнє значення вербального інтелекту	Рівень невротизації	Рівень повсякденної усвідомленості	Середній показник рівня незадоволення ДО проблемної ситуації	Середній показник рівня незадоволення ПІСЛЯ проблемної ситуації	Оцінка ефективності прийнятого рішення
31	113	16	26	1,0	4,0	3
32	112,4	27	26	4,7	5,3	3
33	96,2	10	29	2,7	2,7	3
34	92	18	26	1,0	1,0	4
35	107,4	30	34	6,0	6,3	2
36	103,2	23	25	1,3	3,0	3
37	102,8	20	29	1,0	1,0	2
38	99,4	18	24	2,7	2,0	4
39	104,8	36	17	7,0	6,7	2
40	97,2	12	29	3,0	3,0	2
41	106,6	20	28	1,3	1,0	3
42	94,2	22	30	4,7	4,0	4
43	95	18	23	1,0	1,3	2
44	113,2	16	28	1,3	2,0	3
45	98,6	25	27	3,0	2,3	3
46	103,8	20	30	5,3	3,0	5
47	108,6	18	27	2,0	2,7	3
48	105,2	17	30	6,0	5,0	4
49	109,8	24	23	4,3	4,7	3

Продовження табл. 2.2

№ учасника	Середнє значення вербального інтелекту	Рівень невротизації	Рівень повсякденної усвідомленості	Середній показник рівня незадоволення ДО проблемної ситуації	Середній показник рівня незадоволення ПІСЛЯ проблемної ситуації	Оцінка ефективності прийнятого рішення
50	97,8	12	29	1,7	2,0	4
51	94,8	14	26	3,7	4,0	2
52	104,6	29	18	2,7	2,3	4
53	99,4	29	28	5,0	6,0	3
54	100,8	16	30	3,0	2,0	3
55	106,8	19	25	2,0	1,7	3
56	92,8	20	25	3,3	3,7	2
57	100,4	18	30	1,3	1,3	2
58	113	21	31	1,7	1,3	4
59	105,6	19	30	1,7	2,7	1
60	112,8	13	26	1,3	1,3	3
Середнє математичне значення відповідних результатів						
	102,8	18,67	26,5	2,86	2,8	2,7

За розподілом частоти показників вербального інтелекту (рис. 2.4) мода відповідає інтервалу (97,8 – 103,6], а середнє значення показників вербального інтелекту учасників – 102,8. Таким чином ми бачимо, що середнє значення потрапляє в інтервал моди, а отже дана множина значень теж вважається нормально розподіленою і може підлягати математичному аналізу з використанням критерію Пірсона для визначення лінійної кореляції.

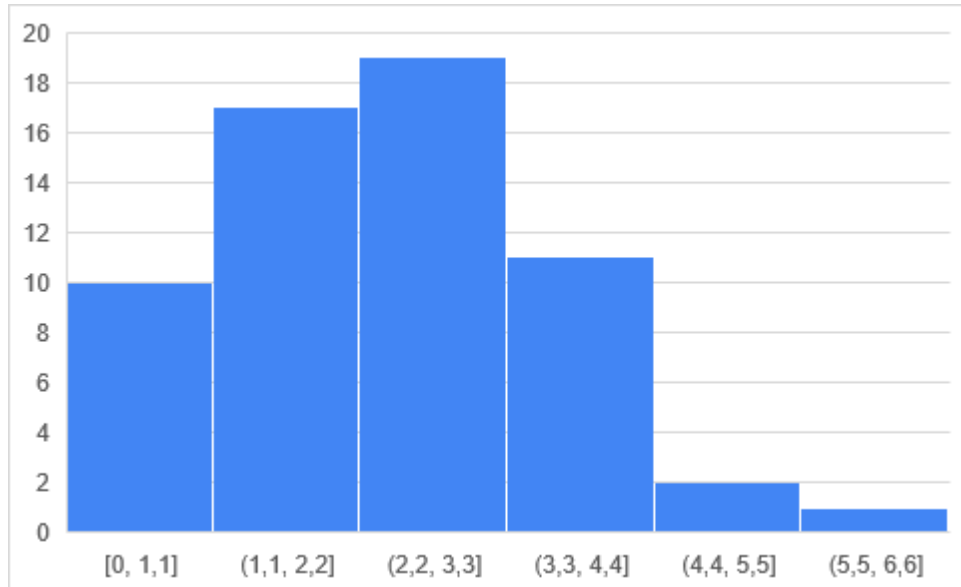

Рис. 2.3. Розподіл частоти показників ефективності прийнятого рішення

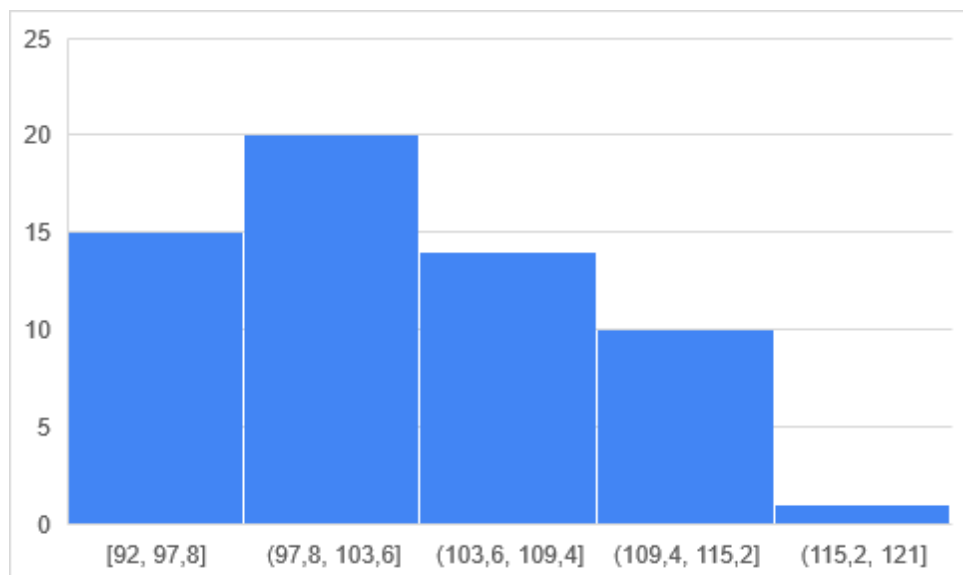

Рис. 2.4. Розподіл частоти показників вербального інтелекту

За розподілом частоти показників рівня невротизації (рис. 2.5) ми бачимо, що мода відповідає інтервалу $(17 - 23,5]$, в той же час середнє значення даної множини відповідає $18,67$. Дана множина значень також вважається нормально розподіленою оскільки мода співпадає із середнім математичним. А отже множину цих показників можна зіставляти із іншими нормально розподіленими множинами за критерієм Пірсона для визначення лінійної кореляції.

Розподіл частоти показників рівня повсякденної усвідомленості (рис. 2.6) демонструє нам, що мода значень потрапляє у інтервал $(27,4 - 31,2)$. Середнє математичне даної множини значень – $26,5$. Як ми бачимо середнє значення не потрапляє у інтервал моди, що свідчить про відсутність нормального розподілу значень у цій множині значень. Таким чином для визначення кореляції між показниками рівня повсякденної усвідомленості та показниками інших психічних процесів і явищ краще використовувати критерій Спірмена, який розрахований саме для зіставлення множин, значення яких не набувають нормального розподілу [11, 85].

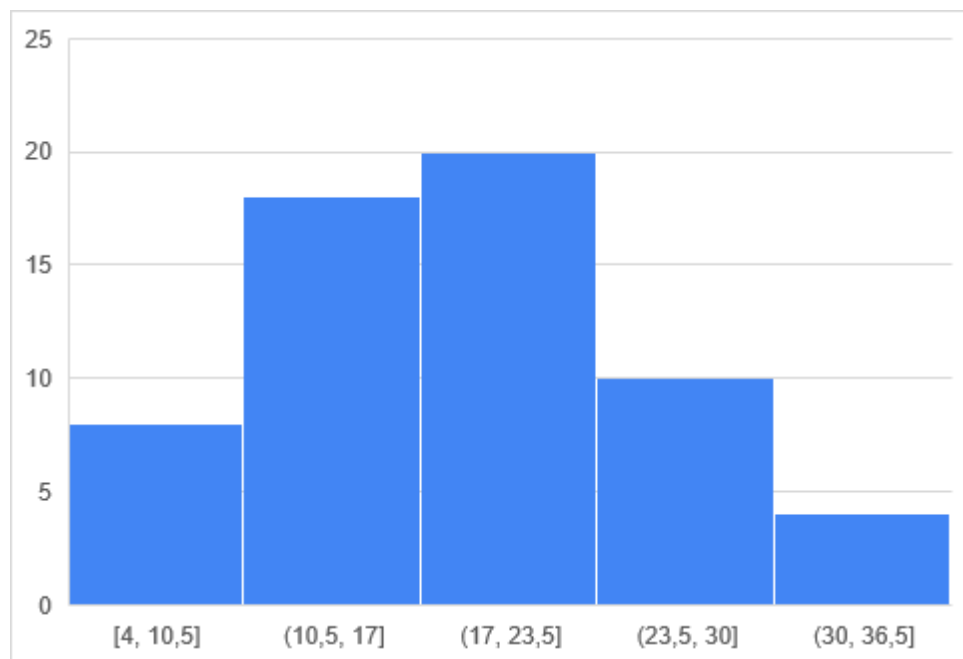

Рис. 2.5. Розподіл частоти показників рівня невротизації

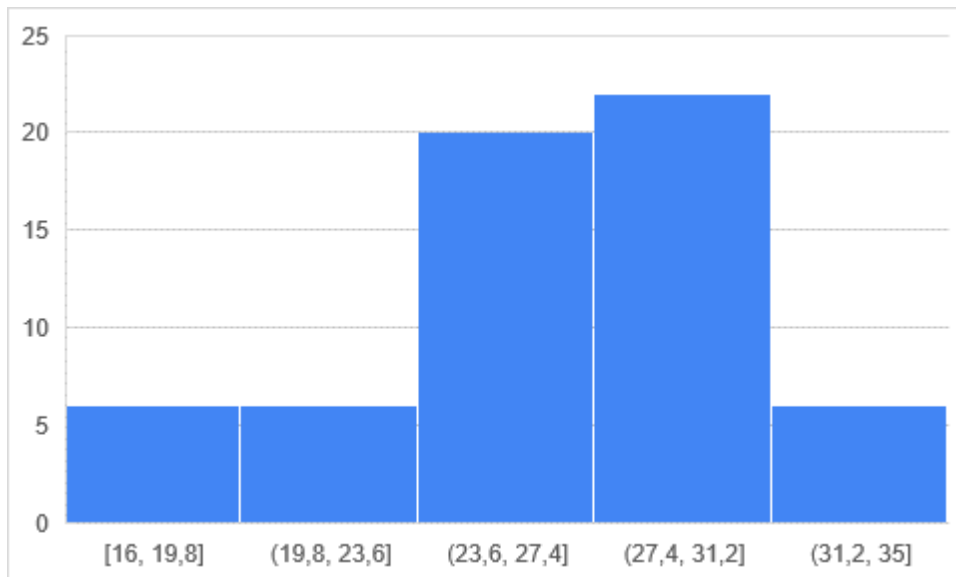

Рис. 2.6. Розподіл частоти показників рівня повсякденної усвідомленості

Після завершення аналізу нормальності розподілу множин показників ми переходимо до встановлення зв'язків між ними, а також характеру цих зв'язків.

На графіку кореляції вербального інтелекту із ефективністю процесу прийняття рішення (рис. 2.7) ми бачимо, що зі збільшенням значень вербального інтелекту у учасників є тенденція до зростання відповідних показників ефективності процесу прийняття рішення (на графіку спеціально всі значення ефективного процесу прийняття рішення збільшені в 10 разів для зручності очного порівняння двох показників). Також, після проведення кореляційного аналізу із використанням критерію Пірсона (оскільки обидві множини значень є нормально розподіленими) ми бачимо, що значення критерія набуває 0,264 (табл. 2.3), а критичне значення для вибірки з кількістю 60 осіб – 0,253, що свідчить про наявну кореляцію, а також про прямо-пропорційний зв'язок між двома явищами. Іншими словами: чим вищий рівень вербального інтелекту досліджуваного – тим вища ефективність процесу прийняття рішення. *Це в свою чергу підтверджує нашу основну гіпотезу про такий характер зв'язку, а також в повній мірі відображає практичну значущість нашої теоретичної думки.*

Рис. 2.7. Кореляція вербального інтелекту із ефективністю процесу прийняття рішення.

2.3. Особливості повсякденної усвідомленості та невротизації у осіб з різним рівнем розвитку вербального інтелекту

Як вже було зазначено вище, окрім дослідження характеру основних явищ ми також звертали увагу на супутні психічні процеси. Тому нам було цікаво встановити як до зіставляються рівень невротизації та рівень усвідомленості із рівнем вербального інтелекту і ефективністю процесу прийняття рішень та між собою.

Спочатку ми зіставили рівні невротизації та повсякденної усвідомленості. Як видно за графіком (рис. 2.8) чим вищий рівень повсякденної усвідомленості – тим меншою стає тенденція рівня невротизації. Того самого висновку ми приходимо після кореляційного аналізу із використанням критерію Пірсона, який набуває значення $-0,415$ (табл. 2.3), а граничне значення для кількості досліджуваних осіб – $0,253$. Отримані дані свідчать, про наявність обернено-пропорційного зв'язку: чим вищий рівень усвідомленості учасника – тим нижче рівень невротизації. Що співзвучно нашим теоретичним наробкам, оскільки при формуванні неврозу особистість стає менш усвідомленою та вкладає свою

увагу у механізми захисту а не в дійсний стан речей, який її оточує. Це в свою чергу переважає якісному рефлексивному стану, який в кінці і відображає нашу здатність бути свідомими або суб'єктивно переживати досвід.

Рис. 2.8. Кореляція рівня невротизації із рівнем усвідомленості

Наступні додаткові показники, які ми використали – це фіксування рівня загального незадоволення учасників ДО виконання творчого завдання та ПСЛЯ. Загалом якісно прийняте рішення стосовно задоволення тої чи іншої потреби має знижувати загальний рівень тривожності та загального незадоволення в індивіда. Проте за отриманими результатами (рис. 2.9) ми бачимо що значно рівень незадоволення не змінився, а також це видно на середніх значеннях: ДО – 2,86, а ПСЛЯ – 2,8. Ці дані вказують на те, що переважна більшість учасників при виконанні творчого завдання, пов'язаного із вирішенням актуальної для них життєвої ситуації (тобто, ситуації незадоволення певної потреби) не прийняли ефективного рішення, що в свою чергу відображено у середньому значенні ефективності процесу прийняття рішення – 2,7 (табл. 2.2), при максимальній кількості – 7 балів. Тому подібна картина із відсутністю змін у загальному рівні незадоволення учасників –

цілком закономірна, оскільки переважна більшість учасників не прийняли того рішення, яке могло б якісно задовольнити ту чи іншу потребу.

Рис. 2.9. Зіставлення рівня незадоволення учасників ДО та ПІСЛЯ виконання творчого завдання

Останнім цікавим аспектом практичної частини нашого дослідження є виявлення зв'язку між вербальним інтелектом та рівнем усвідомленості. З теоретичної точки зору – доволі логічно, що чим вище рівень усвідомленості – тим якісніший процес рефлексії, а відповідно вербального інтелекту, оскільки як зазначалось у теоретичній частині: вербальний інтелект – інструмент суб'єктивного переживання досвіду (свідомості), яке включає процеси усвідомлення та рефлексії. Такою і була наша додаткова гіпотеза у проведенні даного дослідження, проте отримані результати дещо не виправдали її. Так, наприклад, не було встановлено кореляції між рівнем вербального інтелекту та рівнем повсякденної усвідомленості (рис. 2.10). Оскільки множина показників рівня повсякденної усвідомленості не є нормально розподіленою, то ми використали критерій Спірмена для зіставлення даних множин (табл. 2.3). Отже бачимо, що значення критерію набуває 0,08 при критичному 0,253, що свідчить про майже нульовий зв'язок, тобто його відсутність.

Рис. 2.10. Кореляція вербального інтелекту і рівня усвідомленості

Проте, якщо ми подивимось на графіки зіставлень показників вербального інтелекту і відповідних показників рівня повсякденної усвідомленості ДО середнього математичного показника вербального інтелекту (102,8) і ПІСЛЯ (рис. 2.11, рис. 2.12), то побачимо, що ДО – існує прямо-пропорційний зв'язок, а ПІСЛЯ – обернено-пропорційний. Власне те саме підтверджується і за використання критерію Пірсона:

- ДО критерій набуває значення 0,348, при граничному для 33 осіб – 0,332. Що свідчить про наявність міцного зв'язку і прямо пропорційної залежності, тобто чим вищий рівень вербального інтелекту – тим вище рівень повсякденної усвідомленості (але ДО середнього значення вербального інтелекту в межах вибірки);

- ПІСЛЯ критерій набуває значення -0,03, при граничному для 27 осіб – 0,381. Що свідчить про відсутність зв'язку та про тенденцію обернено пропорційної залежності, тобто чим вище рівень вербального інтелекту – тим нижче рівень повсякденної усвідомленості (але ПІСЛЯ середнього значення вербального інтелекту в межах вибірки).

Відповідно цих висновків, ми бачимо, що результати є дещо суперечливими. Проте, слід відмітити, що все ж таки теоретична думка частково була підтверджена і в значно більшій мірі ніж спростована, оскільки зворотня кореляція далека від граничного значення.

Важко відповісти, що саме вплинуло на отримання саме таких результатів. На наш погляд є кілька важливих причин:

- Мала вибірка. Оскільки для виявлення зв'язків подібних явищ, а також для більшої чіткості результатів необхідно значно більша кількість учасників, аби зменшити ймовірність похибки;

- Валідність методик. Стосовно проходження тесту визначення рівня інтелекту (та в його межах вербального інтелекту) за Р. Амтхауером виникає значно менше сумнівів щодо його валідності, аніж із опитувальником визначення рівня повсякденної усвідомленості. Оскільки остання – відносно нещодавно розроблена та не мала такого широкого використання.

- Відсутність якісних, апробованих методик на визначення рівня усвідомленості. Більшість подібних методик носять характер описових опитувальників, проте не здатні чітко вказати про те, на якому рівні знаходиться розвиток усвідомленості у певної людини, оскільки, як ми переконались у теоретичній частині, дане явище все ще залишається доволі складним навіть для того, аби сформулювати чітке визначення, не те щоб ранжувати рівні його сформованості у конкретного індивіда.

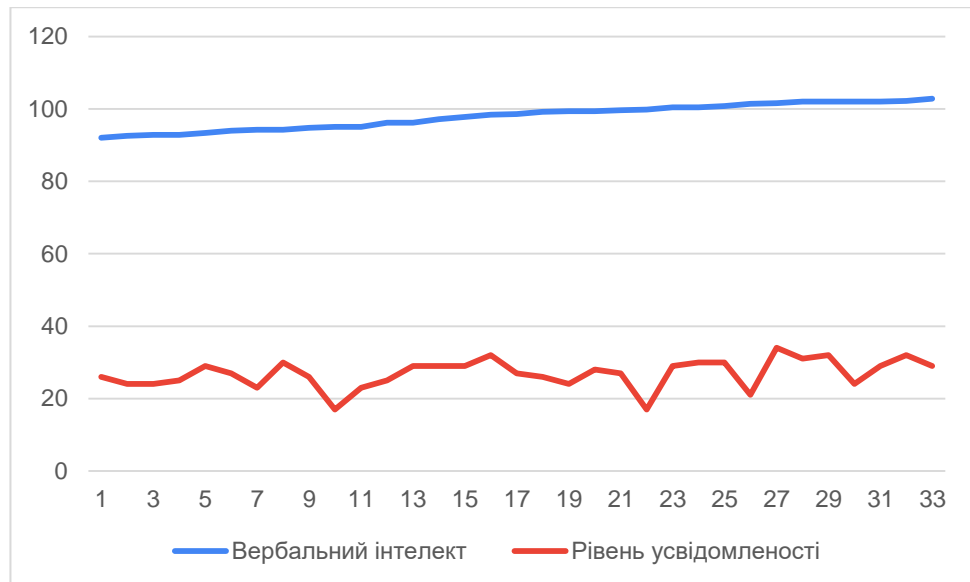

Рис. 2.11. Кореляція між вербальним інтелектом і рівнем усвідомленості ДО середнього значення вербального інтелекту у межах вибірки

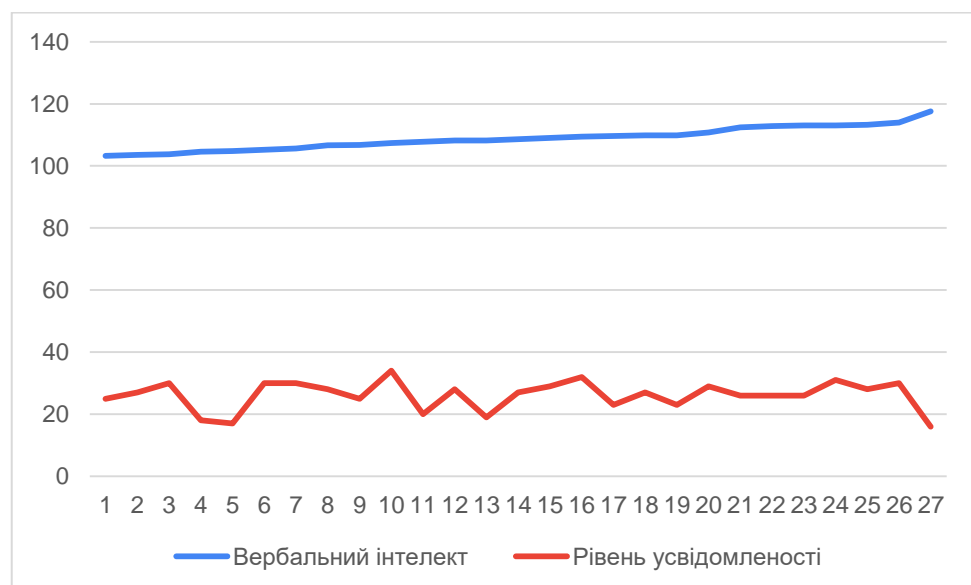

Рис. 2.12. Кореляція між вербальним інтелектом та рівнем усвідомленості ПІСЛЯ середнього значення вербального інтелекту в межах вибірки

Нижче наведена таблиця 2.3, у якій структуровано всі значення коефіцієнтів кореляції, які ми отримали при проведенні статистичного аналізу.

Таблиця 2.3

Значення коефіцієнтів кореляції

Критерій	Кореляція між ...	Значення коефіцієнта	Критичні значення коефіцієнта (5%)
Пірсона	Вербальний інтелект/оцінка ефективності процесу ПР	0,263925812	0,253
Пірсона	Рівень невротизації/рівень усвідомленості	-0,41463138	0,253
Спірмена	Вербальний інтелект/рівень усвідомленості	0,080911	0,253
Пірсона	Вербальний інтелект/рівень усвідомленості(до сер. знач. верб. інт., n=33)	0,348111	0,332
Пірсона	Вербальний інтелект/рівень усвідомленості(після сер. знач. верб. інт., n=27)	-0,03069	0,381

Підсумовуючи, маємо сказати, що аналіз отриманих емпіричних даних підтвердив основну гіпотезу, а також ряд поточних припущень, проте показав нам і певні особливості взаємодії деяких характеристик, яких ми не очікували.

Так була в повній мірі підтверджена основна гіпотеза, що ефективність процесу прийняття рішень знаходиться у прямо пропорційній залежності від рівня вербального інтелекту, що підтверджено проведеним кореляційним аналізом. Це в свою чергу вказує на те, що високий рівень вербального інтелекту є запорукою ефективного процесу прийняття рішення та як наслідок – якісного задоволення потреб.

Як ми і очікували рівень невротизації мав обернено пропорційне відношення до рівня повсякденної усвідомленості, що також підтвердилось через кореляційний аналіз та свідчить про несумісність цих двох характеристик.

Також нами була виявлена певна особливість відношення рівня вербального інтелекту до рівня повсякденної усвідомленості. Так кореляція між цими показниками в межах всієї вибірки не була підтверджена кореляційним аналізом, що по суті суперечило одній з наших додаткових гіпотез. Проте ми виявили цікаву особливість в межах цієї ж вибірки: якщо розділити вибірку на дві частини «ДО» середнього значення вербального інтелекту та «ПІСЛЯ», то побачимо, що в межах значень «ДО» присутня прямо пропорційна кореляція між вербальним інтелектом та рівнем повсякденної усвідомленості, а «ПІСЛЯ» вона близька до нуля та має тенденцію, навіть, у обернено пропорційному напрямку.

Для нас питання «чому так вийшло?» залишається відкритим, проте вважаємо що наступні подібні дослідження цих характеристик необхідно проводити із більшою вибіркою та із надійнішим емпіричним засобом фіксації рівня усвідомленості, оскільки як ми виявили – відсутні валідні методи дослідження усвідомленості, а це вказує на можливу перспективу створення такої у наших наступних працях. Крім того, слід зауважити, що середній показник рівня невротизації досліджуваних 18,67, що є крайньою межею середнього рівня невротизації (з 20-ти – високий рівень невротизації). А це свідчить про те, що підвищений рівень тривожності, цілком ймовірно, міг вплинути на такий результат. Оскільки як ми описували у теоретичній частині і практично підтвердили – схильність до невротизації перешкоджає якісному усвідомленню, тому і середній показник ефективності процесу прийняття рішення – 2,7.

ВИСНОВКИ

Проблематика досліджень вербального інтелекту та процесу прийняття рішень є лише частковими аспектами загальної проблеми свідомості, які тим не менш здатні доволі широко розглядати феномен суб'єктивного переживання досвіду та фіксувати його прояви.

В представленому теоретичному дослідженні проблеми впливу вербального інтелекту на процес прийняття рішення конкретизовано визначення феномену суб'єктивного переживання досвіду, функціонування якого забезпечується взаємопов'язаними процесами усвідомлення та рефлексії. Аналіз проблеми дозволив розглядати сумісну роботу цих двох процесів як необхідну умову забезпечення відчуття суб'єктивності та злагодженості сприймання досвіду з його подальшою інформативною переробкою. Було також уточнено визначення основних структурних компонентів суб'єктивного переживання, а саме «усвідомлення» як *процес переживання досвіду дійсного моменту, який стає частиною суб'єктивного переживання*; «рефлексії» – *процес переживання досвіду, який постає у позиції об'єкта. Таким чином суб'єкт, що рефлексує, ставить до власних переживань чи думок як до чогось «стороннього», тим самим забезпечуючи можливість активно взаємодіяти із переживанням власного досвіду, а не з безпосереднім досвідом.*

Підсумком теоретичного аналізу проблеми виступила розроблена модель суб'єктивного переживання досвіду із описом зв'язків основних структурних елементів.

Безперечно мовлення – інструмент свідомості (суб'єктивного переживання досвіду), за допомогою якого ми здатні опосередковувати всі процеси та явища, які сприймаємо. Це надає Homo Sapiens еволюційну перевагу, оскільки створює можливість виходити за межі безпосереднього

досвіду і таким чином більш ефективно адаптуватись та якісніше задовольняти власні потреби.

Вербальний інтелект в цьому контексті виступає як інтегративна функція психіки, що забезпечує використання мовлення для задоволення потреб. Відповідно рівень вербального інтелекту визначає здатність окремого індивіда якісно використовувати мовлення. Саме тому сьогодні неможливо розглядати певні особливості вербального інтелекту без огляду проблеми свідомості.

Прийняття рішення – це сукупність процесів пов'язаних із відбором альтернативи, яка здатна найбільш оптимальним шляхом задовольнити актуальну потребу. Якщо ми говоримо про ті рішення, які ми приймаємо усвідомлено, а не інтуїтивно – то відповідно в процесі підбору альтернативи ми вербалізуємо всі можливі варіанти розвитку подій аби зіставити та обрати оптимальний. Таким чином, мовлення є також і інструментом суб'єкта в процесі прийняття рішень, а рівень вербального інтелекту – запорука, що визначає здатність оперувати мовою.

Будь-яка властивість організму, певна його особливість – завжди спрямована на задоволення потреби певним шляхом. Саме тому у нашому дослідженні якість задоволення потреб виступає основою формування феноменологічного поля проблеми, його явищ і процесів та відповідно основним критерієм оцінки ефективності суб'єктивного переживання досвіду, вербального інтелекту в процесі прийняття рішення, їх функціонального навантаження та окреслює шляхи підвищення можливості якісно задовольняти потреби.

Проведене емпіричне дослідження дозволило встановити прямо пропорційну залежність ефективності процесу прийняття рішення від рівня вербального інтелекту, підтверджену подальшим кореляційним аналізом отриманих даних. Таким чином підтверджено теоретичне припущення, що: чим вище рівень вербального інтелекту – тим вища ефективність процесу прийняття рішень, що в свою чергу гарантує якісне задоволення актуальної проблеми.

Також встановлено достовірний зв'язок рівня невротизації із обернено пропорційним відношенням до рівня повсякденної усвідомленості, що вказує на їх несумісність, оскільки високий рівень невротизації свідчить про дезадаптивність особистості, а тому перешкоджає якісному задоволенню потреб, яке неможливе без чіткої роботи процесу усвідомлення.

Дані емпіричного дослідження показали відсутність кореляційного зв'язку між рівнем вербального інтелекту та рівнем повсякденної усвідомленості. Проте ми виявили цікаву особливість в межах цієї ж вибірки: якщо розділити вибірку на дві частини «ДО» середнього значення вербального інтелекту та «ПІСЛЯ», то побачимо, що в межах значень «ДО» присутня прямо пропорційна кореляція між вербальним інтелектом та рівнем повсякденної усвідомленості, а «ПІСЛЯ» вона близька до нуля та має тенденцію, навіть, у обернено пропорційному напрямку.

Ймовірно ці результати спричинені надійністю і недостатньою валідністю опитувальника, який ми використали для встановлення рівня повсякденної усвідомленості, оскільки він не мав широкого застосування, проте маємо відзначити, що на сьогоднішній день немає цілком валідної методики, що могла б якісно фіксувати рівень розвитку усвідомленості особистості. Ці діагностичні труднощі визначають перспективи майбутніх досліджень і вказують на попит створення відповідної методики.

Взагалі проблемність досліджень вербального інтелекту та процесу прийняття рішень – це лише часткові аспекти загальної проблеми свідомості. Тому не дивно, що ми приділили значну частину нашого теоретичного аналізу саме суб'єктивному переживанню досвіду. На наш погляд саме через ці явища необхідно розкривати проблему «свободи волі», аби досліджувати де саме завершуються «межі» зумовлених факторів і яким чином суб'єкт може впливати на свою поведінку; на якому етапі обробки інформації мозком суб'єкт приймає рішення, яке суперечить вже існуючим поведінковим патернам.

Великий пласт досліджень нейронауки може спиратись саме на вербальний інтелект та процес прийняття рішення, оскільки вони є

інтегрованими частинами суб'єктивного переживання та його проявами, в той же час вони доволі зручні для фіксації, оскільки можливо простежувати їх динаміку та порівнювати з іншими явищами, а найголовніше із активністю вищої нервової системи. Проте слід зауважити, що необхідно вдосконалювати методи фіксації рівня їх розвитку, оскільки саме від них залежить розуміння того, яке ж функціональне навантаження вони в собі несуть.

На сьогодні провідні наукові школи найрізноманітніших напрямків науки долучаються до вивчення штучного інтелекту та способів алгоритмізації прийняття певних рішень. Проте, недостатньо уваги приділяється мовленню як ВПФ, і Слову, як знаку, через який ми опосередковуємо навколишній світ, власні відчуття і власні думки. Відповідно мало уваги приділяється саме вербальному інтелекту, який відображає здатність оптимального використання слова. Через те, яким чином певне слово має певне значення для нас, визначаються саме ті рішення, які ми приймаємо. Таким чином взаємозв'язок слова як знаку, усвідомлення його семантичного значення і зміст та якість прийнятого рішення визначають проблемне поле подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонов А.Ю. Когнитивная психосемантика сознания, или как сознание неосознанно принимает решение об осознании. Самара: Универс групп, 2006. С. 22-26.
2. Агафонов А. Ю. Как изучать сознание? *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. т. 13. №2. 2011. С. 85-90.
3. Аллахвердов В.М., Воскресенская Е. Ю., Науменко О. В. Сознание и когнитивное бессознательное. *Вестник Санкт-Петербургского Университета*. 2008. Сер. 12. № 2. С. 10-19.
4. Аллахвердов В. М. Сознание – кажущееся и реальное. *Методология и история психологии*. 2009. Том 4. №1. С. 137-150.
5. Аллахвердов В. М. Где мы? Откуда мы? Куда мы идем? *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2010. Т. 7, № 1. С. 76–89.
6. Аллахвердов В. М. Сознание, научение и контроль: вперед к теории. *Вестник СПбГУ. Сер. 16*. 2014. Вып. 4. С. 41-51.
7. Анохин П.К. Узловые вопросы теории функциональной системы. Наука. Москва, 1980. 136 с.
8. Ашхамахов, К. И. Проблемный характер понятия «сознание» в науке. *Вестник Майкопского государственного технологического университета*, (1). 2009.
9. Выготский, Л. С. Мышление и речь. Directmedia. 2014.
10. Грациано М. Наука сознания. Современная теория субъективного опыта / пер. с англ. А. Петровой. Москва: Альпина нон-фикшн. 2021. 254 с.
11. Горбань Г. О. Кваліфікаційна робота з психології : навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти першого бакалаврського і другого магістерського рівнів, що навчаються за освітньою програмою

«Психологія» / Н. О. Губа, Г. О. Горбань, Н. О. Мосол, А. О. Неманежина. Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 150 с.

12. Дамасио А. Так начинается «я». Мозг и возникновение сознания. Москва: Карьера Пресс, 2018. 384 с.

13. Деннет Д. С. Виды психики: На пути к пониманию сознания. Москва: Идея-Пресс, 2004. 184 с.

14. Залевская, А.А. Языковое сознание: вопросы теории. *Вопросы психолінгвістики*, (1). 2003.

15. Иглмен Д. Мозг: Ваша личная история / пер. с англ. Ю. Гольдберга. Москва: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2019. 256 с.

16. Изард К. Э. Психология эмоций. Санкт-Петербург: Питер. 2008. 464 с.

17. Кулініч І.О. Психологія управління: навч. посіб. Київ: Знання. 2008. 292 с.

18. Лебедева Н.М, Иванова Е.А. Путешествие в гештальт: теория и практика. Москва: Речь, 2015. 400 с.

19. Леонтьев, А. Н. *Деятельность. Сознание. Личность*. Политиздат. 1977. URL: <http://www.psy.msu.ru/people/leontiev/dsl/index.html>

20. Лурия, А. Р. «Язык и сознание»: Издательство Московского университета; Москва; 1979. URL: <http://detsad86kursk.ru/attachments/article/158/Lyriya.pdf>

21. Мул С. Прийняття рішень, як процес онтогенезу особистості лідера. Київ: Інститут психології імені ГС Костюка НАПНУ. 2019. С. 117-125.

22. Нестеренко, О. В., Савенков, О. І., & Фаловський, О. О. Інтелектуальні системи підтримки прийняття рішень. К.: Національна академія управління, 2016. 188с.

23. Палмер Дж. Эволюционная психология. Секреты поведения Homo sapiens. Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. 384 с.

24. Панченко, Л. Л., Шестернина, О. И. Вербальные способности студентов-психологов на разных этапах обучения. *Азимут научных исследований: педагогика и психология*, 10(1 (34)). 2021. С. 367-370.
25. Перлз Ф. С. Эго, голод и агрессия / пер. с англ. 4-е изд. исправленное. Москва: Смысл, 2014. 368 с.
26. Петренко В. Ф. Вернем психологии сознание. *Вестник моск. Ун-та*. 2010. Сер.14. Психология. №3. С. 121-141.
27. Печенкова Е.В., Фаликман М.В. Сознание и мозг: когнитивная наука по обе стороны психофизической проблемы. *Когнитивная психология. Феномены и проблемы* / под ред. В.Ф. Спиридонова. Москва: ЛЕНАНД. 2013. С. 229-255.
28. Помиткіна Л.В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень: монографія. Київ: Кафедра, 2013. 381 с.
29. Прилепских О.С., Кобзарева И.И. Феномен осознанности в современной психологической науке и практике. *Научный альманах*. №8 (10). 2015. С. 1546-1548.
30. Психология. Словарь / Под общ. Ред. А. В. Петровського, М.Г. Ярошевського. Москва: Политиздат, 1990. 494 с., с.343-344.
31. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие.-Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1998. 672 с.
32. Россохин, А. В. Психология рефлексии измененных состояний сознания (на материале психоанализа). *Психология. Журнал Высшей школы экономики*, 7(2). 2010. С. 84-102.
33. Рубинштейн С.Л. *Бытие и сознание*. Издательский дом «Питер», 2016.
34. Савченко О. Свідомість і рефлексія у базисі психологічного теоретизування. *Психологія і суспільство*. 2018. №3-4. С. 67-89.
35. Сергин В.Я. Сознание и мышление: нейробиологические механизмы. *Психологический журнал Международного университета природы, общества и человека «Дубна»*. 2011. № 2. С. 7-34.

36. Сериков А.Е. Эмоции и свобода воли в контексте нейрофизиологии. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Философия. Филология»*. 2012. №1(11). С. 37-52.
37. Степанов С.Ю., Семенов И.Н. Психология рефлексии проблемы и исследования. *Вопросы психологии* (3), 1985, С. 31-40.
38. Ткачук, Р. Л. Когнітивні компоненти в психології прийняття рішень інтелектуальним агентом. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2007. Вип.2. С. 161-169.
39. Хант Г. Т. О природе сознания: С когнитивной, феноменологической и трансперсональной точек зрения / пер. с англ. А. Киселнва. Москва: ООО «Издательство АСТ» и др., 2004. 555 с.
40. Хомская Е. Д. Нейропсихология: Учебник для вузов. 4-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2018. 496 с.
41. Черниговская, Т. В. Человеческое в человеке: сознание и нейронная сеть. *Проблема сознания в философии и науке (ред. ДИ Дубровский)*. Москва: Институт философии РАН. 2008.
42. Черниговская Т.В. Язык – как интерфейс между сознанием и мозгом. *Проблема сознания в междисциплинарной перспективе*. Москва: Институт Философии РАН, 2012.
43. Чиксентмихайи М. Поток: Психология оптимального переживания. Пер. с англ. 8-е изд. Москва: льпина нонфикшн. 461 с.
44. Швалб Ю. М. Жизненный опыт как проблема психологии сознания. *Вісник Харківського національного університету. Серія “Психологія”, 2010, №913*. С. 178-181.
45. Bishop, S. R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N. D., Carmody, J., ... & Devins, G. (2004). Mindfulness: a proposed operational definition. *Clinical psychology: Science and practice*, 11(3), 230.
46. Chalmers D. J. How can we construct a science of consciousness? 2004. URL: <http://consc.net/papers/scicon.html>

47. Dawkins R. *the selfish gene.* – Oxford ^ Oxford University Press, 2016. – 496 p.
48. Duan, Y., Edwards, J. S., & Dwivedi, Y. K. (2019). Artificial intelligence for decision making in the era of Big Data–evolution, challenges and research agenda. *International Journal of Information Management*, 48, 63-71.
49. Earl B. The biological function of consciousness. *Frontiers in psychology*. 2014. Volume 5. Article 697.
50. Feldman, G., Hayes, A., Kumar, S., Greeson, J., & Laurenceau, J. P. (2007). Mindfulness and emotion regulation: The development and initial validation of the Cognitive and Affective Mindfulness Scale- Revised (CAMS-R). *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 29(3), 177–190.
51. Gibson, J. J. The ecological approach to the visual perception of pictures. *Leonardo*, 1978, 11(3), 227-235.
52. Guo, Kristina L. (June 2008). "DECIDE: a decision-making model for more effective decision making by health care managers". *The Health Care Manager*. 27 (2): 118–127.
53. James W. *The consciousness of self.* 1890.
54. Kuiper B. *Sneaking up on the hard problem of consciousness.* 2014. URL: <https://www.researchgate.net/publication/250056216>
55. Lefebvre, V. A. (1987). The fundamental structures of human reflexion. *Journal of Social and Biological Structures*, 10(2), 129-175.
56. Mann, Leon; Harmoni, Ros; Power, Colin; Beswick, Gery; Ormond, Cheryl (July 1988). Effectiveness of the GOFER course in decision making for high school students. *Journal of Behavioral Decision Making*. 1 (3): 159–168.
57. Schiffer F. The physical nature of subjective experience and its interaction with the brain. *Medical Hypotheses* 125. 2019. P. 57–69.
58. Van Gulick, Robert, «Consciousness», *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/consciousness/>

Бланк психологічного опитування

Дане дослідження складається з декількох тестів:

- особливості прояву пізнавальних процесів
- особливості повсякденного стану
- особливості повсякденної уваги
- творче завдання.

Будь ласка переконайтесь, що найближчим часом Вас ніщо не буде відволікати або заважати проходженню тестів. Приблизний час складання всіх тестів складає 1,5 години, проте ви маєте змогу самостійно розподілити час проходження і виконувати завдання поступово у зручний для вас час. Велике прохання завершити і здати всі завдання не пізніше ніж за 3 дні.

Для того, щоб ви могли продовжити завдання у гугл-формі з того місця, де ви завершили - вам необхідно відкривати посилання на неї з того самого пристрою і акаунту.

Уважно читайте та виконуйте інструкції, які будуть зазначені перед кожним завданням.

Дане опитування не ставить перед собою цілі оцінювати якимось чином ваші здібності чи особливості, кожна людина є неповторною індивідуальністю, а тому правильних відповідей немає, є тільки ваші.

Це дослідження є цілком анонімним, тому будь ласка відповідайте відверто і обирайте або вказуйте відповіді, які дійсно вам притаманні.

Вкажіть вашу стать: _____

Вкажіть ваш вік: _____

Вкажіть сферу вашої діяльності: навчання(спеціальність) або
робота(сфера, в якій працюєте), або те й
інше: _____

1. Особливості прояву пізнавальних процесів

Перед тим, як виконувати дане завдання - уважно прочитайте всі пункти!

Перед вами посилання на проходження тесту: amthauer-ist.com/ru/

1) Будь ласка скопіюйте дане посилання, відкрийте нову вкладку у вашому браузері, натисніть на поле пошуку та оберіть "Вставити и перейти на страницу ...".

2) Після того, як завантажиться сторінка із тестом - натисніть клавішу "Пройти тест". Вам відкриється наступна сторінка, де необхідно вказати ваш вік та обрати "форму А" проходження тесту; вказувати ім'я не обов'язково.

3) Після цього натисніть на клавішу "Пройти тест" і розпочинайте проходження, уважно читаючи всі інструкції!

4) Після того, як завершете тестування, вам буде представлена таблиця із показниками до кожного субтесту, не закриваючи вкладку із таблицею, поверніться до цієї форми аби вписати набрані бали з необхідних субтестів.

ДП(1): _____

ИС(2): _____

Ан(3): _____

Об(4): _____

Пм(9): _____

2. Особливості повсякденного стану

Інструкція: ознайомтесь з наведеними нижче судженнями і ситуаціями, виберіть відповідь "так" або "ні".

1. В різних частинах свого тіла я часто відчуваю жар, поколювання, відчуття мурашок, оніміння.

Так , Ні

2. Я рідко задихаюсь, і у мене не буває сильного серцебиття. .

Так , Ні

3. Раз на тиждень або й частіше я буваю дуже збудженим(-ою) чи схвильованим(-ою).

Так , Ні

4. Голова у мене болить часто.

Так , Ні

5. Два-три рази на тиждень вночі мене непокоять кошмари.

Так , Ні

6. Останнім часом я себе почуваю гірше, ніж будь-коли.

Так , Ні

7. Майже кожен день трапляється що-небудь таке, що мене тривожить.

Так , Ні

8. У мене бували періоди, що я через хвилювання втрачав(-ла) сон.

Так , Ні

9. Здебільшого, робота дається мені ціною великих зусиль.

Так , Ні

10.Інколи я буваю таким збудженим(-ою), що це заважає мені заснути.

Так ,Ні

11.Більшу частину часу я відчуваю незадоволення життям.

Так ,Ні

12.Мене постійно що-небудь тривожить.

Так ,Ні

13.Я намагаюсь рідше зустрічатися зі своїми знайомими і друзями.

Так ,Ні

14.Життя для мене майже завжди пов'язане з напруженням.

Так ,Ні

15.Мені важко зосередитись на якомусь завданні чи роботі.

Так ,Ні

16.Я дуже втомлююсь за день.

Так ,Ні

17.Я вірю в майбутнє.

Так ,Ні

18.Я часто переймаюсь сумними думками.

Так ,Ні

19.Часом мені здається, що моя голова працює повільніше, ніж звичайно.

Так ,Ні

20.Найважча для мене боротьба – це боротьба з самим(-ою) собою.

Так ,Ні

21. Я майже завжди про щось або про когось тривожусь.

Так , Ні

22. У мене мало впевненості в собі.

Так , Ні

23. Я часто відчуваю невпевненість в собі.

Так , Ні

24. Кілька разів на тиждень мене турбують неприємні відчуття у верхній частині живота (під ложечкою).

Так , Ні

25. Інколи у мене виникає таке почуття, ніби переді мною з'явилося стільки труднощів, що здолати їх просто неможливо.

Так , Ні

26. Раз на тиждень або й частіше я без вагомої причини раптово відчуваю жар у всьому тілі.

Так , Ні

27. Часом я виснажую себе тим, що забагато на себе беру.

Так , Ні

28. Я дуже уважний(-а) до того, як я одягаюсь.

Так , Ні

29. Мій зір погіршився останнім часом.

Так , Ні

30. У стосунках між людьми частіше всього переважає несправедливість.

Так , Ні

31. У мене бувають періоди такого сильного хвилювання, що мені важко всидіти на місці.

Так , Ні

32. Я з задоволенням танцюю, коли є можливість.

Так , Ні

33. По можливості, я намагаюсь уникати великого скупчення людей. Так

, Ні

34. Мій шлунок дуже мене непокоїть.

Так , Ні

35. Мушу визнати, що часом я хвилююсь через дурниці.

Так , Ні

36. Часом сам(-а) жалкую, що я такий(-а) дратівливий(-а) і невдоволений(-а).

Так , Ні

37. Кілька разів на тиждень у мене з'являється відчуття того, що мусить статися щось страшне.

Так , Ні

38. Мені здається, що мої близькі погано мене розуміють.

Так , Ні

39. Я часто відчуваю біль в серці або в грудях.

Так , Ні

40. В гостях я здебільшого, сиджу де-небудь збоку чи розмовляю з кимсь одним.

Так , Ні

3. Мій стан зараз

Будь ласка зробіть вибір у наступних питаннях, де 1 - "повна відсутність", а 7 - "переповнює мене" (обведіть).

Рівень моєї тривоги зараз:

1 2 3 4 5 6 7

Рівень моєї радості зараз:

1 2 3 4 5 6 7

Рівень моєї печалі зараз:

1 2 3 4 5 6 7

Рівень мого занепокоєння зараз:

1 2 3 4 5 6 7

4. Особливості повсякденної уваги

Будь ласка зробіть вибір у кожному рядку (обведіть):

1- "Рідко/ніколи"

2 - "Інколи"

3 - "Часто"

4 - "Майже завжди"

1. Мені легко зосередитись на тому, чим я займаюсь.

1 2 3 4

2. Я можу терпіти емоційну біль.

1 2 3 4

3. Я можу прийняти ті речі, які не можу змінити.

1 2 3 4

4. Я зазвичай можу доволі детально описати те, що відчуваю в цей момент.

1 2 3 4

5. Я легко відволікаюсь (лише в цьому питанні слід відповідати навпаки: 1- "Майже завжди", 2- "Часто", 3 - "Інколи", 4- "Рідко/ніколи").

4 3 2 1

6. Мені легко відстежувати думки та емоції, що з'являються.

1 2 3 4

7. Я намагаюся помічати свої думки, не оцінюючи їх.

1 2 3 4

8. Я можу приймати всі ті думки та емоції, що в мене є.

1 2 3 4

9. Я можу зосередитись на поточному моменті.

1 2 3 4

10. Я можу протягом довгого часу зосереджуватись на чомусь одному.

1 2 3 4

5. Творче завдання

Будь ласка у поданих нижче полях опишіть певну життєву проблему, яка є актуальною та нерозв'язаною і зараз. Спробуйте описати її якомога повніше(включаючи обставини та ваші почуття і думки з цього приводу).

Після цього, у наступному полі сформулюйте та запишіть план прийняття рішення, яке реально може вирішити зазначену вами проблему, описуючи кожен етап плану та вказуючи назву кожного етапу.

* Велике прохання виконувати це завдання відверто із справжніми подіями, почуттями та думками, що є для вас актуальними у тій життєвій ситуації, в якій ви сьогодні знаходитесь.

Опишіть актуальну для вас життєву проблему з будь-якої сфери вашого життя, що досі є нерозв'язаною.

Відведіть для себе певний час, щоб сформулювати реальний, на ваш погляд, план прийняття рішення, яке може вирішити зазначену вами проблему, описуючи при цьому кожен етап(що він з себе складає) та вказуючи назву кожного етапу(наприклад "Оцінка ситуації").

6. Мій стан зараз

Будь ласка зробіть вибір у наступних питаннях, де 1 - "повна відсутність", а 7 - "переповнює мене"(обведіть).

Рівень моєї тривоги зараз:

1 2 3 4 5 6 7

Рівень моєї радості зараз:

1 2 3 4 5 6 7

Рівень моєї печалі зараз:

1 2 3 4 5 6 7

Рівень мого занепокоєння зараз:

1 2 3 4 5 6 7